

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра теоретичної психології

**ДЕЛІКВЕНТНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЇЇ КОРЕКЦІЯ В
УМОВАХ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

Анастасії КЛЕХИ

4 курсу, денної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Зоряна КОВАЛЬЧУК

Рецензент:

кандидат психологічних наук
Ольга ЗАВЕРУХА

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« 1 » травня 2023 р., протокол № 11

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів

2023

АНОТАЦІЯ

Клеха А. Деліквентна поведінка неповнолітніх та її корекція в умовах закладів соціальної реабілітації

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню особливостей соціально-психологічної диференціації проявів деліквентної поведінки неповнолітніх та її корекції в умовах закладів соціальної реабілітації. Проведено соціально-психологічну диференціацію рівнів та типів прояву деліквентної поведінки неповнолітніх, які перебувають в умовах закладів соціальної реабілітації, з визначенням й систематизацією особистісних диспозицій вихованців відповідно до різновиду їх деліквентності.

Розроблено диференційовану соціально-психологічну програму корекції деліквентної поведінки неповнолітніх в умовах соціально-реабілітаційних закладів із урахуванням рівнів та типології прояву деліквентності щодо вивчених груп якостей вихованців.

Ефективність запропонованої програми прогнозується у таких змінах: в ціннісній переорієнтації правопорушників у конструктивному напрямку; підвищенням рівнів сформованості їх ідеальних образів та позитивними тенденціями у розподілі типів репрезентативної ідентифікації; розвитком здатності до самоаналізу, рефлексії й самопізнання; в емоційній саморегуляції, відповідальності, значному зниженні агресивності, виробітці стійких стереотипів просоціальної поведінки та вмінні визначати цілі життєвої перспективи у відповідності з правовими нормами.

Ключові слова: особистість, неповнолітні, деліквентна поведінка, психокорекція, заклади соціальної реабілітації.

Klekha A. Delinquent behavior of minors and its correction in social rehabilitation institutions

The qualification work is devoted to the study of the features of social and psychological differentiation of the manifestations of juvenile delinquent behavior and its correction in the conditions of social rehabilitation institutions. A socio-psychological differentiation of the levels and types of delinquent behavior of minors who are in the conditions of social rehabilitation institutions was carried out, with the definition and systematization of the personal dispositions of the pupils according to the type of their delinquency. A differentiated social-psychological program for the correction of delinquent behavior of minors in the conditions of social-rehabilitation institutions has been developed, taking into account the levels and typology of the manifestation of delinquency in relation to the studied groups of qualities of pupils.

The effectiveness of the proposed program is predicted in the following changes: value reorientation of offenders in a constructive direction; by increasing the levels of formation of their ideal images and positive trends in the distribution of types of representative identification; development of the ability to self-analysis, reflection and self-knowledge; in emotional self-regulation, responsibility, a significant reduction in aggressiveness, the development of stable stereotypes of

prosocial behavior and the ability to determine the goals of the life perspective in accordance with legal norms.

Key words: personality, minors, delinquent behavior, psychocorrection, institutions of social rehabilitation.

ЗМІСТ

ВСТУП

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДЕЛІКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

- 1.1. Сучасна наукова думка щодо феномену деліквентної поведінки
- 1.2. Особистісні властивості неповнолітніх з деліквентним типом поведінки
- 1.3. Структура та особливості роботи закладів соціальної реабілітації для неповнолітніх з деліквентною поведінкою

Висновки до розділу 1

Розділ 2. Емпіричне дослідження деліквентної поведінки неповнолітніх в закладах соціальної реабілітації

- 2.1. Підбір методик та характеристика вибірки
- 2.2. Аналіз результатів дослідження
- 2.3. Програма корекції деліквентної поведінки неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації

Висновки до розділу 2

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Наше суспільство знаходиться у постійній динамічній трансформації, що зачіпає велику кількість сфер життєдіяльності людини, а також негативно відображається на поведінці неповнолітніх. Такі правопорушення неповнолітніх викликають глибоке занепокоєння в соціумі та диктує потребу в пошуках та впровадженні відповідних заходів корекції вияву деліквентної поведінки. Знаємо, що існують відповідні спеціалізовані виправні заклади, які спрямовані на виконання завдання перевиховання таких неповнолітніх деліквентів.

Означена проблематика поєднує в собі кілька напрямків, які в науковій літературі уже досліджувались. Зокрема, вивченням психологічно-педагогічних основ ресоціалізації неповнолітніх (Ю. Парфьонов, Я. Гошовський, О. Беца, В. Синьов, Г. Радов тощо), перевиховання таких підлітків у пенітенціарних закладах (П. Вівчар, М. Фіцула, В. Кривуша, І. Башкатов), профілактикою правопорушень серед підлітків (В. Дудченко, Н. Мотунова, Д. Нелюбіна, В. Оржеховська, С. Тарарухін та інші); на межі юридичної, вікової та загальної психології розробляються питання розвитку та формування особистості порушника через призму питань судово-психологічної експертизи неповнолітніх обвинувачених з відхиленнями психічного розвитку (І. Ярмиш, А. Лічко, М. Коченов та інші). Досліджуються також і особистісні властивості правопорушників, зокрема, такі як тривожність, агресивність, локус контролю (Л. Семенюк, А. Реан, С. Бутолін), акцентуацій характеру (М. Трофимова, В. Михайлова, О. Вдовиченко, В. Козюля та інші); розкривались питання корекційного впливу та різних видів корекційної роботи (Н. Завацька, З. Ковальчук, Л. Боярин, С. Кузікова та інші).

У наукових працях з деліквентності розкриваються особливості описаної поведінки неповнолітніх у контексті їх ролей в асоціальних угрупованнях (О. Землянська, С. Гарькавець, С. Бочарова, О. Бандурка та інші), подано класифікацію протиправної поведінки через призму міри антисоціальної спрямованості особистості, подано різноманітні види психокорекційної роботи

(С. Кузікова, З. Ковальчук, Н. Завацька, І. Жигаренко, Л. Боярин). Але ж такі засоби корекції здійснюються через групові підходи, з акцентом на тренінгми соціальних навичок та комунікацію. Спливає потреба дослідження психологічної диференціації видів та типів прояву деліквентної поведінки у неповнолітніх, а також її корекції саме в закладах соцреабілітації, адже ці установи мають особливий статус у ході роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Проте чинники деліквентної поведінки неповнолітніх є такі, до яких ще не віднайдено дієвих способів. Саме тому актуальність вирішення окресленої проблематики, її недостатнє вивчення з боку соціально-психологічних аспектів зумовили вибір теми: «Деліквентна поведінка неповнолітніх та її корекція в умовах закладів соціальної реабілітації».

Об'єктом нашого дослідження є деліквентна поведінка неповнолітніх.

Предметом дослідження – деліквентна поведінка неповнолітніх та її корекція в умовах закладів соціальної реабілітації.

Мета дослідження – теоретично обґрунтування та емпірично визначити деліквентну поведінку неповнолітніх та її корекції в умовах закладів соціальної реабілітації.

Для вирішення поставленої мети ми сформулювали наступні **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз літератури з питання деліквентної поведінки неповнолітніх та окреслити стан її розробки.
2. Виокремити особистісні властивості неповнолітніх з деліквентним типом поведінки та виокремити рівні деліквентності.
3. Провести емпіричне дослідження та визначити типи проявів деліквентної поведінки неповнолітніх у закритих навчальних закладах.
4. Розробити програму корекції деліквентної поведінки неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації.

Теоретико-методологічну базу нашого дослідження сформували концепції формування особистості в онтогенезі (Н. Чепелева, В. Моляко, М. Боришевський, Л. Виготський), генетична психологія С. Максименка в

межах становлення особистості у різні вікові періоди життя; принципи системного підходу, діалектична єдність процесів соціалізації та індивідуалізації під час формування підлітка (А. Коваленко, Г. Костюк, М. Савчин, В. Москаленко та ін.), положення про закономірності розвитку підліткового віку (Л. Божович, Н. Максимова, Л. Пілецька, З. Ковальчук та ін.), питання норм психічного розвитку (Я. Гошовський, С. Гаркавець, І. Булах), принципи та закономірності корекції деліквентної поведінки неповнолітніх (Т. Яценко, В. Оржеховський, Н. Завацька, Л. Боярин, Ю. Бохонкова).

У нашій кваліфікаційній роботі ми застосували наступні методи дослідження:

- *теоретичні*: теоретичний аналіз, порівняння, синтез, систематизація наукових творів, узагальнення методичної основи вивчення окресленої проблематики;
- *емпіричні*: спостереження, інтерв'ю, аналіз документів, анкетування (ідеали особистості Грачової), метод експертних оцінок; методика «Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації» Т. Дорелейерс, адаптація А. Луценко та О. Шиян, методика діагностики ціннісних орієнтацій М. Рокича, методика діагностики самооцінки мотивації схвалення Д. Марлоу та Д. Краун, багатофакторна методика дослідження особистості підлітка Л. Собчика.
- *Методи математичної обробки даних* та їх подальша якісна інтерпретація та змістовне узагальнення здійснювались з допомогою комп. забезпечення SPSS 19.0.

База дослідження та вибірка досліджуваних. Дослідження проводилось на базі львівської середньої загальноосвітньої школи та притулку для дітей Служби у справах дітей Львівської обласної державної адміністрації у 2022-2023 році. У дослідженні взяли участь 40 досліджуваних-неповнолітніх, з яких 25 неповнолітніх з правомірною поведінкою зі звичайних загальноосвітньої школи та 15 – із притулку для дітей. Середній вік 14 років.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що розроблено соціально-психологічну програму корекції деліквентної поведінки неповнолітніх в межах соціальних закладів; поглиблено уявлення про психологічні умови та чинники деліквентної поведінки неповнолітніх за несприятливих умов загальної соціалізації та різних типів правопорушень.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні психологічних уявлень щодо особистості неповнолітніх деліквентів та психологічних напрямків психокорекції їх поведінки, а також науковому обґрунтуванні психологічної диференціації виявів деліквентної поведінки у неповнолітніх та наукових принципів і закономірностей побудови програми її корекції в рамках закритих навчальних закладів.

Практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження можна використати для вивчення особливостей диференціації вияву деліквентної поведінки неповнолітніх, у розробленні програми корекції деліквентної поведінки; також результати роботи можуть бути використані під час підготовки практичних психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників, що будуть працювати згодом з неповнолітніми правопорушниками, під час читання навчальних курсів «Профілактика та корекція девіантної поведінки», «Юридична психологія», «Вікова психологія», «Психологія особистості».

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних праць, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДЕЛІКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Сучасна наукова думка щодо феномену деліквентної поведінки

Соціальні зміни сучасного суспільства, зокрема, кризовий стан культури й освіти, погіршують в цілому умови виховання та загалом життя молодого покоління. Усе це тягне за собою ризики та труднощі, з якими зустрічаються підлітки та їх батьки. Формуються негативні явища – адикції, деліквентність, а серйозні відхилення в поведінці є причиною ускладненого процесу формування характеру неповнолітніх. Емоційна сфера часто теж має свої порушення, поведінка стає складною. Часто неповнолітнім притаманні зухвала й демонстративна поведінка щодо дорослих, правовий нігілізм, жорстокість та агресія до своїх однолітків, що призводить до зростання злочинності, токсикоманії, наркоманії, алкоголізму посеред молодих людей та складає непросту проблему у суспільстві загалом.

Уся важливість даного питання стає особливішою щоразу, коли очевидною є складний соціально-економічний стан нашої країни. Останніми роками структура злочинності змінюється в сторону насильницьких та корисливих дій. Так, понад 2/3 усіх злочинів за участю неповнолітніх становлять тяжкі та особливо тяжкі злочини. До того ж, з кожним роком злочинність молодшає, і частішають злочини, які раніше були властиві дорослим (торгівля наркотиками, сутенерство, шахрайство, замах на здоров'я та життя людей і т.ін.). Місцями організована дитяча злочинність підпорядковується дорослим рецидивістам та іншим організованим злочинним структурам. Саме тому для боротьби з такими правопорушеннями повинна застосовуватись послідовна, правильна робота по запобіганню й корекції девіантної поведінки, відповідний аналіз усіх детермінант та соціальних обставин, що призводять до таких правопорушень [3].

Поведінка неповнолітньої особистості є процесом тісної взаємодії особи з середовищем, детермінований особистісними властивостями та її активністю, що виражається у зовнішніх діях та вчинках. За своєю сутністю поведінка

завжди має соціальний характер, адже формується та реалізовується в суспільстві. Також поведінка особистості має тісний зв'язок з мовленням та мотивацією. Проте в цілому поведінка особи розкриває її стан соціалізації та інтеграції в соціум.

Будь-яку поведінку оцінюють, порівнюючи з нормою. Поведінку з проблемами часто кличуть девіантною, тобто тією, що відхиляється від звичайної поведінки, нормальної. Девіантною поведінкою є система вчинків, які відхиляються від норми (права, мораль, культура, психічне здоров'я). Девіантна поведінка є діями, які не співвідносяться зі встановленими офіційно чи сформованими фактично нормами в цьому соціумі, тягне за собою для порушника ізоляцію, покарання чи виправлення. Основними видами девіантної поведінки є алкоголізм, злочинність, суїцид, наркоманія, сексуальні девіації, проституція [15].

Питання девіантної поведінки представлена у таких науковців, як Е. Дюркгейм, Д. Фельдштейн, І. Кон, Р. Мертон, Я. Гілінський, Б. Братусь, Н. Максимова, Т. Парсонс, А. Реан, Е. Фром, та ін. Більшість авторів вважають, що формування злочинних дій детермінуються соціальними та біологічними причинами. Вплив соціуму, зокрема, конфлікти в сім'ї, вплив асоціальних груп, інформаційний контент, перевага деяких суспільних цінностей і т.ін, служить патогенним зовнішнім чинником, під який підпадають без винятку усі неповнолітні, а болючим аномаліям психіки відводиться роль зародження антиморальних ідей проти громади чи чинника зниження особистісного ресурсу в момент протистояння впливу інших девіантів [7; 12; 24; 38; 41; 55].

До окремої грапи належать чинники деліквентності, які спричинені з впливом негативу в бік педагогічного процесу неблагополучної родини підлітка. Так, Ф. Шерега до головних факторів, які впливають з негативом на поведінку тінейджерів, які не чинять опір, а навпаки – сприяють злочинності, належать такі чинники: наявність в родині судимих родичів (сестер, братів, батьків, дідуся); виховання дитини одним батьком чи загалом у неповній родині; зловживання алкоголем дорослими членами родини, бійки, скандали,

сексуальна розбещеність; складне матеріальне становище, потреба в одязі та харчуванні, невідповідні житлові умови родини; правове безкультур'я, нігілізм батьків та ін. дорослих членів родини; насильство, грубість, жорстокість, емоційна депривація. Психофізіологічна повноцінність чи навпаки – ущербність дитини детермінується в даному випадку сім'єю. Адже неблагополучна родина може стати на заваді нормальному розвиткові дитини. Відсутність нормального морального середовища та негативні родинні умови, також порушення чи відсутність психологічного контакту з близькими базовими дорослими людьми дуже гостро переживаються дітьми, що усвідомлюють протиріччя дорослого життя. Агресія, злоба переростають у жорстокість чи відчай, недовіру до світу та людей, цинізму, зневаги до нормального життя, байдужості – усе це неповний перелік внутрішніх настанов підлітка, який переживає розлучення чи сварку батьків, байдужість, постійні конфлікти чи пияцтво. За таких обставин навернути дитину в благополучне середовище надзвичайно важко [42].

Але буває й так, що морально викривлену атмосферу неповнолітньому створюють бажаючі йому добра та люблячі дорослі. Шкодять власними діями батьки, які випереджають усі забаганки дітей, нав'язують власні бачення про світ, своє розуміння методів та способів життя в соціумі.

Як стверджує І. Кон, це тягне за собою небезпечні наслідки. Молоді особи, що не беруть участі в громадській роботі, не почуваються відповідальними, якими мали би бути дорослі люди. Така активність може направлятись в антигромадському напрямку, проявляючись у хуліганстві, пияцтві, різних формах злочинності.

Отож, головними детермінантами складнощів неповнолітніх є: неправильні взаємини в родині, недоліки виховання, ізольованість від однолітків, дезадаптація в середовищі загалом, намагання утвердити себе в будь-який спосіб та у будь-якій малій групі. Дуже часто – це цілий комплекс таких причин.

Порушення емоційної та вольової сфери особистості та її поведінки загалом не успадковуються, а набуваються. Винятком може бути ряд рідкісних захворювань, зокрема, розумова відсталість. Тому деліквентність підлітків є суто соціально детермінованою, тобто недоліками виховання. Від 30 до 85% деліквентів ростуть у неповних родинах.

Також деліквентна поведінка не завжди проростає з аномалії характеру чи психопатології. Проте, деякі крайні варіанти норми, такі як акцентуації характеру, є менш стійкими щодо несприятливого впливу соціального оточення, мають меншу опірність до згубних впливів. Соціально несхвальні поведінкові форми свідчать про соціальну дезадаптованість. На скільки б не були різними ці форми, вони завжди супроводжуються негативними стосунками з оточуючими, такими як сварками, бійками, агресивністю, демонстративністю, руйнівними діями, непокорю, брехнею. Сюди також належать і антигромадські дії, бродяжництво, шкільні прогули, крадіжки. Такі форми поведінки мають багато спільного та детермінують подальший розвиток особистості. Ті неповнолітні, які в школі були задираками та агресорами, в юнацькому віці з більшою вірогідністю виявляють схильність до асоціальної поведінки [53].

Деліквентною поведінкою є один з різновидів девіантної поведінки. Це окремі вчинки чи їх система, що перечать прийнятим у соціумі правовим нормам. Деякі вчені під деліктами розумію дріб'язкові вчинки, що не мають кримінальної відповідальності. Серед таких можна назвати шкільні прогули, участь в асоціальних угрупованнях, хуліганство, булінг, схильність до правопорушень. Як правило, такі особи наділені агресивністю, брешуть, прогулюють навчання, люблять бродяжництво, вороже ставляться до батьків та вчителів, жорстоко відносяться до молодших за себе та тварин, є зухвалими та лихословлять.

Л. Спицька дає таке визначення деліквентної поведінки: «...це інтегральне поняття відображає невідповідність щодо загальноприйнятих норм з різними проявами психологічного, соціального чи комплексного особистісного

неблагополуччя, що полягає в дегармонійній взаємодії її з соціумом, коли цінності, культурні норми та соціальні зв'язки послаблені, відсутні чи суперечать один одному. Подібна поведінка притаманна переважно неповнолітнім, позаяк криза перехідного віку властива зниженню адаптації, спровокована високою афективністю поведінкових реакцій; імпульсивним характером та недиференційованою спрямованістю реагування на ситуації фрустрації; конфліктами мотиваційно-ціннісної сфери, пізнавальними труднощами, які спотворюють особистісні стосунки та провокують підвищений рівень готовності до правопорушень. При цьому протиправні дії можуть бути засобом досягнення важливої мети; способом психологічної розрядки, заміщення заблокованої потреби; самоціллю, що задовольняє потребу в самоствердженні та самореалізації [67].

У різних соціально-економічних формаціях причини функціонування та існування деліквентності у різноманітних історичних умовах є неоднаковими. Проте є одне пояснення, що базовим у тих протиріччях є об'єктивні суперечності соціуму. Соціальна природа деліквентності є безумовною. Вона є в суспільстві, у зв'язку з умовами суспільства та завдяки самому суспільству. Але варто зважати на конкретне суспільство, відповідну систему норм у ньому, відповідні відхилення від тих норм, які діють в цьому окремо визначеному соціумі.

1.2. Особистісні властивості неповнолітніх з деліквентним типом поведінки

Поняття неповнолітньої особистості у різних науках подається по-різному. Його у психології часто ототожнюють з підлітковим віком. Проте й підлітковий вік, знаємо, у віковій психології не є чітко окреслений, адже усі вчені, які декларували науковому світу свою періодизацію, у різний спосіб його розуміли: 11-14 років, 12-15 років, 12-16 років.

З точки зору фізіології першу фазу окреслюють як препубертатну (14-15 років до 14-15 років), друга – уже пубертатна (14-15 років до 16-18 років)

(Драгунова, Цукерман). Цю періодизацію ми візьмемо за основу у нашій кваліфікаційній роботі.

Підлітковому віку притаманні різкі зміни, що торкаються усіх сторін формування особистості. Важливим фізіологічним фактором розвитку є статеве дозрівання та, відповідно, процес статевої ідентифікації. Також у цей час іде зміна провідної ролі кори півкуль мозку, що впливає на підкірку гальмуванням, на підкіркову активність, має високу нервозність та характеризується нестійкістю емоційних реакцій [47].

Важливим новоутворенням в цей час є формування наступного рівня самосвідомості та видозміна концепції Я. Формується рефлексія, яка допомагає неповнолітнім намагаться зрозуміти себе та власні можливості, свої риси характеру, міру відповідальності за свої дії, розуміння їх відмінності від інших, їх власної унікальності. Самосвідомості підлітка притаманна підвищена соціальна відповідальність. Саме тим детермінуються провідні потреби цього віку. До них належать спілкування з ровесниками та самоствердження.

М. Савчин вважає спілкування з ровесниками провідною діяльністю. Інші вчені прискають в цій ролі більшою мірою просоціальну активність, іншими словами, потребу підлітка зайняти певну нішу в соціумі та визначити для себе певне місце в діаді Я – суспільство, намаганні утвердити власне Я у загальних зв'язках та стосунках.

Ствердження себе тісно пов'язане з дуальним процесом індивідуалізації та соціалізації, який на цьому етапі характерний реальною вираженою індивідуалізацією, яка виявляється у структурованій самодетермінації, самоврядуванні, при чіткій тенденції людини до прояву індивідуальності на значущому рівні соціуму [33].

Питання спільності підлітків та їх підпорядкування груповим правилам та нормам пов'язана і соціалізація. Підлітків розглядають як деяку соціальну групу зі своєю психологією, зокрема, нормами, настановами, цінностями, власною субкультурою. Саме усвідомлення приналежності до цієї групи відіграє відповідне значення у формуванні підліткової особистості. Ці групові

цінності та норми впитуються як у губку неповнолітніми, привласнюються ними та впливають на розвиток естетичного світогляду. Як правило, виникає розбіжність поміж груповими нормами дорослих та неповнолітніх та на цьому тлі виражається важлива потреба підлітків – в автономії, самостійності. Саме тут важливу роль відіграють стосунки з дорослими, бо через ці суперечливі чинники та фактичну підпорядкованість групі у вказаному віці є великий ризик вияву різноманітної деліквентної поведінки.

Наукове дослідження деліквентної поведінки та її формування проводилось в межах кількох методологічних течій.

Медико-психологічні дослідження особистісних відхилень підлітків найкраще представлена у концепції акцентуацій характеру А. Лічко, що модифікувала класифікацію аномальної поведінки за К. Леонгардом. Завдяки ефективному методологічному інструментарію для діагностики акцентуйованих особистостей – патохарактерологічного опитувальника. Особливе місце серед несприятливих індивідуальних характеристик, складових психофізіологічних передумов деліквентної поведінки, займають відставання в розумовому розвитку, олігофренія, вроджені черепномозкові травми. В окремих випадках в ролі передумов можуть виступати різні фізичні недоліки, зовнішня непривабливість, дефекти мови, недоліки конституції та соматика [48].

Значна кількість досліджень щодо неповнолітніх правопорушників були розглянуті в межах вікової, загальної, соціальної, педагогічної, юридичної психології. Ці питання були окреслені в межах індивідуально-психологічних властивостей, зокрема їх агресивності, локусу контролю, тривожності тощо [49].

Безсумнівно, наукові акценти були розставлені на питаннях впливу мотивації, соціальної спрямованості, самосвідомості підлітків, моральні судження тощо.

На межі вікової, загальної, медичної та юридичної психології відбувалась розробка питань формування особистості правопорушника-підлітка через

призму питань судово-психологічної/психіатричної експертизи підлітків-обвинувачених з деякими відхиленнями у розвитку психіки [22].

У неповнолітніх особливо гостро виявляється протиріччя в цьому віці. Важковиховувані діти з'являються через опір до виховання. Також важливу роль відіграють такі чинники як мікросередовище, а також особистісні властивості підлітка, що характеризують його те чи інше реагування на різноманітні життєві негаразди.

У психологічній літературі питання деліквентності пов'язують, як правило, з важкими підлітками, що утворюють групу підвищеного соціального ризику. Можемо в наукових працях зустріти назви таких груп як «кризові», «важковиховувані», «дезадаптивні», «педагогічно запущені», «асоціальні» та інше. [29; 33; 37; 48; 56; 68 та ін.]. У тих працях поведінка неповнолітніх правопорушників трактується через недостатній життєвий досвід, низьку самокритику, відсутність можливості оцінити адекватно життєві обставини, емоційну збудливість, сугестію, вербальну та рухову активність, імпульсивність. Наслідування, негативізм, гостре почуття незалежності, тяга до престижності, дисбаланс між гальмуванням та збудливістю.

У відповідних виховних умовах такі властивості підлітків можуть бути нівельовані соціально-позитивною діяльністю. За несприятливих умов оточення такі властивості запускають шкідливі впливи і вони отримують негативну спрямованість. Динаміка діяльності психіки підлітка однаково робить його сприятливим як до соціально-негативних впливів, так і до соціально-позитивних впливів. Адже саме цей період є віком високої вразливості до всіх чинників, які роблять особистість дорослою.

1.3. Структура та особливості роботи закладів соціальної реабілітації для неповнолітніх з деліквентною поведінкою

На превеликий жаль, досі існують соціальні негативні чинники, які каталізують питання соціалізації молоді. Безумовно, усі такі чинники мають причинно-наслідкову природу та є взаємозалежними. Роки, проведені в

соціальної ізоляції під час ковіду, а тепер війна з її соціально-гуманітарними проблемами – усе це провокує зубожіння народу, зростання кількості безробітних, соціальної напруги та правопорушень. Також останніми десятиліттями системно комерціалізувались позашкільні заклади освіти, де б підростаюче покоління мало змогу проводити позаурочний час та дозвілля. Тому її незайнятість та надлишок вільного часу призводить до пошуків проведення вільного часу на власний розсуд, а тому часто – це не завжди правомірні розваги та можуть призвести до деліквентної поведінки.

Загальна кількість неблагополучних родин в Україні зараз збільшується та призводить до педагогічної запущеності та бездоглядності, насильства в родині, наркоманії, алкоголізму, скоєння правопорушень, проституції неповнолітніх тощо. Також спостерігаємо сильний вплив масової інформації на особистість та її свідомість у неповнолітнього. Там часто пропагується бездуховність, цинізм, агресія, культ фізичної сили і т.ін [11].

Особи, які стали злочинцями та вибрали відповідний тип своєї поведінки, у суспільстві підпадають під органи соціального контролю, що здійснюють ресоціалізацію. Це відбувається через відновлення необхідних для повноцінного життя властивостей особистості, що зазнали раніше порушень. У своїй суті – це процес оновлення соціального в особистості, освоєння позитивних суспільних цінностей та норм, а також поведінкових взірців. Паралельно руйнується негативна асоціальна поведінкова спрямованість.

Такі реабілітаційні заходи організовують ті ж соц. Інститути, які здійснювали соціалізацію, – це школа, родина, громадські організації та навчальні заклади. У випадку, якщо людина вчинила злочин і опинилась у виправному закладі закритого типу, то сам процес соц. Реабілітації буде спрямований на руйнацію зразків асоціальної поведінки, відновлення та формування в людини орисних соціальних суспільних взаємозв'язків. До таких організацій належать спеціальні інститути, такі як навчальні заклади закритого типу, виправні заклади тощо [40].

Щоразу зростає загальна кількість неповнолітніх, що знаходяться у виправних колоніях. Кожного року туди потрапляє близько 4 тис. осіб та стільки ж звільняється. Але потрапляючи назад у ті ж неблагополучні родини, де спотворені справжні цінності, усі виховні попередні заходи ні до чого не призводять. Соціум упереджено ставиться до такої молоді, і процес ресоціалізації стає ускладненим, часто призводить до повторної злочинності.

Виправленням правопорушників є закріплена нормами мета, процес та результат роботи установ та органів, що покликані виконати покарання, що приводить до перетворення в них негативних особистісних якостей та новоутворень психіки, направляючи їх на правослухняну поведінку та правову позитивну особистісну активність з метою кращих змін [76].

В подібних установах соціально-психологічна робота має за мету особистісну реабілітацію правопорушника та потребу активно впровадити у практику нові технології, підходи, засоби, методи та форми виховної та соціально-психологічної роботи. Питання соцреабілітації порушників права у таких закладах потребують скоординованих та злагоджених дій, що підкріплені науковими розробками. Проте варто зазначити, що питання неповнолітніх осіб з деліквентною поведінкою ще не достатньо є досліджені у соціальній психології та психології соціальної роботи, а ще за умови таких складних теперішніх соціально-гуманітарних перетворень.

З точки зору правового світогляду можна, звичайно, вважати потребу впливу на неповнолітнього деліквента, щоб повернути його до суспільства, змінити його установки та систему ціннісних орієнтацій, понровлення різних суспільно-корисних стосунків та зв'язків. Проте цей вплив може лиш розбудити бажання зміни своїх установок та орієнтирів, налаштування нових стосунків чи поправити попередні. Такий процес реально впровадити під час становлення ідентичності особистості правопорушника, коли мають місце інтенсивні особистісні зміни, усвідомленість, відокремленість та споглядання.

Соціальна реабілітація у закритих закладах якраз і передбачає поновлення утраченої зрілої соціальності, а цей процес відбувається у спецумовах через

створення нових зв'язків та стосунків, переорієнтуванні спрямованості внутрішнього світу особистості.

На сьогодні роль закладів соціальної реабілітації для неповнолітніх все більше зростає. Це пояснюється потребою в дотриманні норм права неповнолітніми членами суспільства та їх відповідальністю за вчинення правопорушень. А останнім часом таких злочинів дедалі більше. Проте постійні реформи кримінально-виправної системи перетікають у пошук альтернативних видів покарань чи позбавлення волі. Цей процес вписується у принципи гуманізму держполітики у застосуванні та виконанні кримінальних покарань саме неповнолітніх. Контролює цей процес в Україні кримінально-виконавча інспекція.

Зараз спеціальними службами та органами у справах неповнолітніх, що займаються перевихованням осіб та профілактикою правопорушень деліквентів є:

- кримінальна поліція у справах неповнолітніх, яка займається виявленням та розкриттям скоєних ними злочинів;
- приймальники-розподільники для неповнолітніх правопорушників, де тимчасово розміщують осіб у віці від 11 до 18 років, яких необхідно ізолювати;
- суди, які розглядають справи неповнолітніх, які вчинили злочини чи адміністративні правопорушення;
- притулки для неповнолітніх, де тимчасово розміщують неповнолітніх, які потребують соціального захисту з боку держави. Сюди потрапляють неповнолітні, що опинились без опіки батьків, були покинуті ними, залишилися без опіки чи заблукали і т.ін.;
- центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, які вживають токсичні речовини, наркотики, алкоголь;
- школи соціальної реабілітації та професійно-технічні училища соціальної реабілітації, що мають специфіку закритого типу для неповнолітніх, що вчинили злочин та підпадають під спецовови виховання. В таких закладах є підлітки 11-14 рр., у профучилищах соцреабілітації – 14-18 рр. Головна мета роботи закладів реабілітації – робота зі шкільною дезадаптацією у вигляді

ознак, що демонструють невідповідність соціального та психологічного статусу підлітка до вимог навчання в школі. Іншими словами, робота шкіл соцреабілітації направлена на максимальне опанування неповнолітнім знаннями держстандарту за недовгий термін підготовки. Там існує спеціальний режим дня та ціла система виховної та навчальної роботи;

- виховно-трудова колонія державного департаменту України, у яких неповнолітні відбувають кримінальне покарання за рішенням суду у формі позбавлення волі на певний строк.

Нижче подаємо мережу закладів соціального захисту дітей в Україні [76].

Мережа закладів соціального захисту дітей

Інформація про мережу закладів інституційного догляду та виховання дітей сфери управління Мінсоцполітики

Притулки для дітей

№	Області	Назва закладу	Поштова адреса, телефон, електронна адреса	Планова ємність
1	Волинська	Притулок для дітей служби у справах дітей Волинської облдержадміністрації	м. Рожище, вул. Шевченка, 89, (3368) 22561, prutylok1998@ukr.net	40
2	Закарпатська	Притулок для дітей служби у справах дітей Закарпатської облдержадміністрації	Берегівський р-н, смт Батьово, вул. Кошута, 146, (03141) 49402, (03141) 49403, pritulok@gmail.com	50
3	Львівська	Притулок для дітей служби у справах дітей Львівської обласної державної адміністрації	м. Львів, вул. Левандівська, 17-в, (032) 2679349, (032) 2679190, prutulok2015@ukr.net	50
4	Одеська	Роздільнянський районний притулок „Теплий дім”	м. Роздільна, вул. Європейська, 1, (04853) 32358, teplydomrozdilna@ukr.net	20
5	Чернівецька	Притулок для дітей служби у справах дітей Чернівецької облдержадміністрації	м. Чернівці, вул. Головна, 169, (0372) 51-09-65, (050) 906-42-57, prutylok.cv@gmail.com	35

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей

№	Області та Київ м.	Назва закладу	Поштова адреса, телефон, електронна адреса	Планова смність
1	Вінницька	Комунальний заклад „Жмеринський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей”	м. Жмеринка, вул. Училищна, 9, (04332) 5-07-32, centr-reabilit@ukr.net	25
2		Комунальний заклад „Вінницький обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей”	м. Вінниця, вул.1905 року, 12, (0432) 67-72-45, vin_centre_sprd@ukr.net	40
3	Волинська	Волинський обласний центр соціально-психологічної реабілітації	м. Ковель, вул. Відродження, 12-а, (3352) 7-18-19, reability-centr1@ukr.net	40
4	Дніпропетровська	Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Дніпровської міської ради”	м. Дніпро, вул. Тверська, 41, (0562) 38-84-86, (0562) 27-15-24, centr.reab.dnepr@ukr.net	30
5		Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Барвінок” Дніпровської міської ради	м. Дніпро, вул. Янтарна, 45, (056) 38-82-16, (056) 724-67-05, PriyutBarvinok@ukr.net	30
6		„Комунальний заклад Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Криворізької міської ради”	м. Кривий Ріг, вул. Озерна, 17, (0564) 64-43-35, csprd@ukr.net	50
7		Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Теплий дім”	м. Марганець, вул. 40 років Жовтня, 87, (05665) 2-35-08, dim040592@ukr.net	30
8		Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Кам'янської міської ради”	м. Кам'янське, вул. Біпоруський проїзд, 4-а, (05692) 7-05-42, pritelokdndz@i.ua	30
9		Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей № 1 Криворізької міської ради”	м. Кривий Ріг, вул. Ватутіна, 51-а, (0564) 406-15-05, (0564) 406-20-50, csprd1@ukr.net	60
10		Апостолівський Центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Надія”	м. Апостолове, вул. Вокзальна, 97, (05656) 9-12-56, (05656) 9-41-04, apostolovo-priut2017@ukr.net	50

11	Донецька	Великоновосіпківський центр соціально-психологічної реабілітації дітей	Великоновосіпківський район, с/мт Велика Новосіпка, вул. Шкільна, 42, (06243) 2-07-69, wn.centrukr.net	40
12		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Добропільської міської ради	м. Добропілля, м-н Сонячний, буд. 18-а, приміщення 1, (06277) 2-62-26, dobrpriyut@meta.ua	30
13		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей м. Лиман Донецької області	м. Лиман, вул. Саободи, 104, (06261) 4-24-56, csprd-liman@ukr.net	35
14		Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей в м. Слов'янську Донецької області”	м. Слов'янськ, вул. Короленка, 3, (06262) 66-64-59, slavchild@gmail.com	30
15		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей м. Торезька	м. Торезьк, вул. Гоголя, 4, (06247) 4-02-02, centrSPRD@ukr.net	40
16		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Авдіївської міської ради	м. Авдіївка, вул. Молодіжна, 15, (06236) 3-10-75, avd_priut@meta.ua	30 Заклад не приймає дітей з липня 2014 року у зв'язку з небезпекою для їхнього життя та здоров'я
17		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Краматорської міської ради	м. Краматорськ, вул. Героїв України, 18, (06264) 35-5-70, kramcsrn@ukr.net	35
18	Житомирська	Комунальна установа „Обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Сонячний дім” Житомирської обласної ради	м. Житомир, пров. Івана Садовського, 5-а, (0412) 51-20-96, 25306148@ukr.net	50
19	Закарпатська	Закарпатський центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Свалява, вул. Верховинська, 43-а, (03133) 2-24-05, zcsprdsvalyava@ukr.net	20
20	Запорізька	Комунальний заклад „Запорізький обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Запорізької обласної ради	м. Запоріжжя, вул. Узбекистанська, 13, (061) 223-66-93, (061) 223-63-32, zap_crd@ukr.net	55
21		Комунальний заклад „Пологівський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Запорізької обласної ради	м. Пологи, вул. Суворова, 4, (06165) 2-32-29, (06165) 5-01-29, adpol097@ukr.net	40
22		Комунальний заклад „Мелітопольський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Запорізької обласної ради	м. Мелітополь, пров. Чехова, 33-а, (06192) 6-14-42, (06192) 42-12-05, mozsprd@ukr.net	40

23		Комунальний заклад „Оріхівський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Запорізької обласної ради.	м. Оріхів, вул. Запорізька, 28, (06141) 4-40-10, zentr.orihiv@ukr.net	40
24		Комунальний заклад „Мирненський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Запорізької обласної ради Мелітопольський район	Мелітопольський р-н, смт Мирне, вул. Мира, 14-а, (06194) 9-43-11, mimoe_zentr@ukr.net	40
25	Івано-Франківська	Міжрегіональний центр соціально-психологічної реабілітації дітей в Івано-Франківській області	Галицький р-н, с. Медина, вул. Чорновола, 104, 097 913 77 53, mzsprd@ukr.net	30
26		Івано-Франківський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Івано-Франківськ, вул. Набережна, 34-б, (0342) 78-53-19, 067 888 39 94, 050 888 30 93 ifocs-prd@ukr.net	30
27	Київська	Київський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Копилів”	Макарівський р-н, с. Копилів, вул. Макарівська, 31-а, 0938760476, kocsprd1@gmail.com, chemiyatalasha@i.ua	75
28		Київський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Переяслав”	Переяслав-Хмельницький р-н, с. Циблі, вул. Шевченка, 52-а, (04567) 2-41-48, 093 704 05 05, zolotoverkhay@ukr.net chernysh_nikolay@bigmir.net	45
29		Київський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Отчий дім”	Києво-Святошинський р-н, с. Петрівське, вул. Центральна, 118, (044) 583-08-56, 095 3934947, 093 610-61-20, otchiy-dim@ukr.net	50
30		Київський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Оберіг”	м. Богуслав, вул. 40-р. Перемоги, 8, (04561) 5-14-58, 096 376 25 10, 066 217 10 19, oberig423@ukr.net	50
31		Київський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Сезенків”	Баришівський р-н, с. Сезенків, вул. Центральна, 33, (04576) 27-2-02, 067 418 9926, sprdsezenkiv@ukr.net	50
32		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Злагода”	м. Біла Церква, вул. Пушкінська, 29, 045 6399055, 067 6983758, zlagoda-1@ukr.net	50

33	Кіровоградська	Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Кіровоградської обласної ради”	м. Кропивницький, вул. Короленко, 50, (0522) 34 20 94, csprd-kr@ukr.net	50
34	Луганська	Лисичанський центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Лисичанськ, вул. 40 лет Победы, 12-а, (06451) 5-24-17, (06451) 5-18-44	30
35	Миколаївська	Комунальний заклад „Миколаївський центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Миколаївської обласної ради	м. Миколаїв, вул. Новобузька, 97, (0512) 56-83-42, priutdet@ukr.net	100
36		Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Южноукраїнської міської ради”	м. Южноукраїнськ, вул. Молодіжна, 5-а, (051236) 5-57-22, kzcsprd@gmail.com	50
37		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Вознесенської міської ради	м. Вознесенськ, вул. Київська, 110, (051234) 4-46-74, csprsdssdvoz@gmail.com	30
38		Комунальний заклад „Первомайський центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Миколаївської обласної ради	м. Первомайськ, вул. Юності, 8, (051261) 5-04-40, percentr@ssd.mk.gov.ua	50
39	Одеська	Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Одеської міської ради	м. Одеса, вул. Терешкової, 12-а, 050 3363244, 0 (482) 766-00-65, centr.deti@ukr.net	60
40		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Кодимської районної державної адміністрації	м. Кодима, вул. Садова, 3, 0(48 67) 2-11-39, bysluk@i.ua	30
41		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Білгород-Дністровської районної державної адміністрації	м. Білгород-Дністровський, вул. Молодіжна, 71, 0(4849) 3-65-07, bd-priutlok@yandex.ua	50
42		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Ширяївської районної державної адміністрації	с. Миколаївка, Ширяївський р-н, вул. Грушевського, 25, 0 (4858) 2-42-44, centrditeyshiryaive@ukr.net	20
43		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Тарутинської районної державної адміністрації	м. Тарутино, вул. Спортивна, 1-а, 0(4847) 3-16-75, priuttrda@ukr.net	50
44		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Фрунзівської районної державної адміністрації	Фрунзівський р-н, смт Затишся, вул. Елеваторна, 3, 0 (4860) 9-59-90, csprzatish@ukr.net	20

45		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Ізмаїльської районної державної адміністрації	Ізмаїльський район, с. Суворове, вул. Пушкіна, 26, 0 (4841) 4-49-90, prituloksuv@ukr.net	20
46		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Біляївської районної державної адміністрації	Біляївський район, с. Троїцьке, вул. Сатова, 8, 0 (4852) 3-54-73, tsentrbiyayivka@ukr.net	20
47		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Ізмаїльської міської ради	м. Ізмаїл, вул. Кафедральна, 20, 0 (4841) 6-55-36, izmailcentrsprd1@ukr.net	30
48		Центр соціально-психологічної реабілітації служби у справах дітей Одеської обласної державної адміністрації	м. Одеса, вул. Василя Стуса, 2-б, (048) 7316210, svitanokdeti@meta.ua	50
49		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Березівської районної державної адміністрації	м. Березівка, вул. Данилишина, 8, (04856) 21475, berprytulok@ukr.net	20
50	Полтавська	Комунальний заклад „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Полтавської обласної ради	м. Полтава, вул. Халтуріна, 5, (0532) 56-53-97, prytulok_poltava@ukr.net	50
51		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Кременчуцької міської ради	м. Кременчук, просп. Свободи, 148, (0536) 77-35-51, center.ditu.kremenchyk@ukr.net	40
52	Рівненська	Комунальний заклад „Обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей” Рівненської обласної ради	Рівненський р-н, с. Олександрія, вул. Санаторна, 26, (0362) 43-59-42, csprd.rivne@gmail.com	50
53	Сумська	Обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Шостка, вул. Марата, 34, (05449) 6-11-48, ozsprd2007@ukr.net	50
54		Сумський центр соціально-психологічної реабілітації дітей області	м. Суми, вул. Ковпака, 37, (0542) 65-37-64, centrdety-sumy@ukr.net	50
55		Комунальний заклад Сумської обласної ради – Хоружівський центр соціально-психологічної реабілітації дітей області	Недригайлівський р-н, с. Хоружівка, вул. Центральна, 8, (05455) 5-45-25, факс (05455) 5-45-77, khoruzhivkad@meta.ua	50
56	Тернопільська	Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Тернопільської облдержадміністрації	м. Тернопіль, вул. Стрімка, 6, (0352) 52-21-84, (0352) 52-84-47,	25

57	Харківська	Обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Харків, вул. Краснодарська, 102-а, (057) 711-05-74, obl_priut@ukr.net	50
58		Обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Гармонія”	м. Харків, вул. Фісановича, 4, (057) 738-20-00, garmoniya59@ukr.net	50
59		Балаклійський центр соціально-психологічної реабілітації дітей	Балаклійський р-н, с. Шевелівка, вул. Центральна, 74-а, (05749) 5- 44-85, bal-centr@ ukr.net	20
60		Красноградський районний центр соціально-психологічної реабілітації дітей «Надія»	м. Красноград, вул. Лермонтова, 69, (05744) 7-33-81, kcsprd@ukr.net	15
61		Ізюмський міський центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Ізюм, просп. Незалежності, 89, (05743) 2-45-11, izum.czentr.2013@ukr.net	15
62		Чугуївський міський центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Чугуїв, пров. Мінчуріна, 6, (05746) 2-30-46, chuguevcsprd@ukr.net	15
63		Обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Надія”	Великобурлуцький р-н, с. Вільхуватка, вул. Гагаріна, 17-а, (05752) 92-6-80, byrlyk-center@ukr.net	20
64		Харківський міський центр соціально-психологічної реабілітації дітей	м. Харків, вул. Власенка, 14, (057) 783-92-30, csprd-kh@ukr.net	30
65	Херсонська	Комунальний заклад Херсонської обласної ради „Центр соціально-психологічної реабілітації дітей”	м. Херсон, с. Степанівка, вул. Запорізька, 4, (0552) 37-42-01, (0552) 41-81-08, (0552) 41-81-46, priut50@i.ua	50
66	Хмельницька	Центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Щасливе дитинство”	м. Полонне, вул. Толстого, 117, (03843) 2-07-38, csprdyt@gmail.com	20
67		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей „Подільчаник”	м. Хмельницький, вул. Конєва, 5/1, (03822) 79-25-37, csprd.khm@ukr.net	50
68	Черкаська	Комунальний заклад „Черкаський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей Черкаської обласної ради”	м. Черкаси, вул. Чайковського, 40, (0472) 64-22-00, (0472) 64-22-33,	50

68	Черкаська	Комунальний заклад „Черкаський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей Черкаської обласної ради“	м. Черкаси, вул. Чайковського, 40, (0472) 64-22-00, (0472) 64-22-33, cherkasy_kids@ukr.net	50
69		Комунальний заклад „Обласний міжрегіональний центр соціально-психологічної реабілітації дітей у м. Умані Черкаської обласної ради“	м. Умань, вул. Івана Гонти, 12, (0474) 4-84-56, prutylokuman@ukr.net	40
70	Чернігівська	Чернігівський центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей облдержадміністрації	м. Чернігів, вул. Толстого, 110-а, (0462) 64-51-06, chernigivpriut@meta.ua	60
71		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей (с. Хмільниця Чернігівського району) служби у справах дітей облдержадміністрації	с. Хмільниця, вул. Шкільна, 2, (0462) 68-76-66, csprd_2006@ukr.net	50
72		Ніжинський центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей облдержадміністрації	м. Ніжин, вул. Гончарна, 19-а, (04631) 3-14-30, popdn@ukr.net	40
73	м. Київ	Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Служби у справах дітей та сім'ї виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації)	м. Київ, вул. Полярна, 7-а, (044) 464-20-21, cspr2@ukr.net	12
74		Центр соціально-психологічної реабілітації дітей № 1 Служби у справах дітей та сім'ї виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації)	м. Київ, пр. Маяковського, 28-в, (044) 515-79-90, (044) 515-16-76, kyivcspr1@ukr.net	100

Бачимо, що таких закладів в Україні є немало. Навчання там проводиться за індивідуальними програмами, існують класи «вирівнювання». Проте недостатньо уваги там надається диференційованому навчанню, соціально-психологічному супроводу неповнолітніх в освітньому процесі. Є потреба в інноваційних технологіях та адаптованих педагогічних методиках.

Заклади соціальної реабілітації мають позитивну роль у профілактиці правопорушень та бездоглядності неповнолітніх. Разом з освітнім процесом виправна робота проводиться на підставі включення в режим суспільно-корисної праці. Наполеглива праця педагогічних колективів призводить часто

до позитивних результатів, які проявляються в тому, що переважна більшість вихованців навертаються до нормального життя та живуть і працюють доволі успішно..

У подібних закладах звичайно ведеться психологічна робота, яка сформована за такими напрямками:

- діагностика індивідуально-психологічних властивостей неповнолітніх, їх міри інтелектуального, психічного розвитку, психофізіологічних властивостей, які можуть мати вплив на поведінку в екстремальних, психотравмуючих ситуаціях, схильність до ризику тощо;

- встановлення стану психічної напруги, що не має патологічної природи, та послужили детермінантами вчинення протиправних дій чи неадекватної поведінки;

- аналіз мотиваційної особистісної сфери, що є основою мотивації та спонукають підлітка до тих чи інших дій;

- визначення в неповнолітніх правопорушників з відставаннями у психічному розвитку, що не має патологічних властивостей, можливості усвідомити роль власних дій та контролювати їх [76].

Також у програмах та положеннях тих закладів є комплекси заходів, які спрямовані на психо-соціальну реабілітацію таких правопорушників [77].

Висновки до Розділу 1

Отже, в Розділі 1 ми розкрили наукові підходи до питання деліквентності неповнолітніх, детермінант її формування; привели соціальні та психологічні властивості підлітків з проявами деліквентності у поведінці, виокремлено специфіку діяльності та структури виправних навчальних закладів закритого типу, де знаходяться неповнолітні з проявами деліквентності.

Деліквентна поведінка зазвичай характеризується як антисоціальна протиправна поведінка людини, що проявляється у її вчинках (діях чи бездіяльності), що шкодить як деяким громадянам, так і в цілому суспільству (Е. Дюркгейм); як вид девіантної поведінки, окремі вчинки чи їх система суперечать прийнятним нормам в соціумі.

Деліквентна поведінка переважно притаманна підліткам. В тому віці яскраво виражена вікова криза, коли підліткам притаманно невизначеність соціального статусу, різні протиріччя, що виявляються у перебудові механізмів соц. контролю. Нівелювання деяких цінностей у суспільстві, інформаційний клімат, приклад «гарного життя» членів асоціальних груп, внутрішньосімейні стосунки і т.ін. виступають патогенним чинником, під дію якого підпадають неповнолітні, водночас психічному аномальному розвитку відводиться роль каталізатора антиморальних та антигромадських ідей чи зниженні опірності особистості до протичтояння такому впливові.

Констатовано, що психологічні властивості свідомості в такому віці окреслюються видом репрезентативної ідентичності, характеристиками соціуму та особливостями людини, в тому числі мірою активності та типом взаємодії правопорушника з моделлю, яка задана героєм ідентифікації.

Вчені виокремлюють три види неповнолітніх деліквентів за мірою вираженості: ті, що переступили закон один раз, ті, що діють відповідно обставинам, ті, які регулярно чинять правопорушення.

Показано, що підлітки, у яких є проблеми з законом, скеровуються в навчальні заклади закритого типу. Серед них: спеціальні загальноосвітні школи чи професійні училища соціальної реабілітації з особливими умовами перебування, які діють у системі освіти і становлять окрему групу закладів не лише за своїм статусом, а й за особливостями організації їхньої діяльності через специфіку вихованців, які в них утримуються. За таких умов психологічна служба закладу соціальної реабілітації несе додаткове навантаження по забезпеченню освітньо-виховного процесу загалом, а також забезпечення соціально-психологічного супроводу вихованців.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЛІКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В ЗАКЛАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

2.1. Підбір методик та характеристика вибірки

Для написання кваліфікаційної роботи ви залучили в якості досліджуваних 15 вихованців Притулку для дітей Служби у справах дітей Львівської облдержадміністрації, що склали експериментальну групу, та 25 підлітків звичайної львівської загальноосвітньої школи, що склали контрольну групу.

Опираючись на мету та завдання кваліфікаційної роботи ми визначили методичний інструментарій для дослідження особливостей деліквентної поведінки підлітків в умовах закладів соціальної реабілітації.

Ми використали серед емпіричних методів спостереження, діагностичне інтерв'ю, аналіз документів, методику «Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації» Т. Дорелеєрса в адаптації А. Луценко та О. Шиян, поведінки особистості у конфліктній ситуації К. Томаса в адаптації Н. Грішиної, методику діагностики показників і форм агресії (А. Басс, А. Даркі в адаптації О. Хван, Ю. Зайцевої, Ю. Кузнецової).

Зазвичай спостереження здійснюється за традиційною схемою, яку ми у своєму дослідженні взяли за основу. Воно мало три етапи: окреслення мети спостереження, вибір об'єкта дослідження, виокремлення предмета дослідження, план ситуації спостереження, вибір методу спостереження з метою найменшого впливу на досліджуваного, встановлення часу дослідження, обирання способу реєстрації результатів, прогноз можливих помилок та робота над їх запобіганням, проведення спостереження, обробка та інтерпретація отриманої інформації.

Одним з важливих методів діагностики досліджуваної нами проблеми деліквентної поведінки є різновид опитування – діагностичне інтерв'ю. Це правильно організована бесіда, яка направлена на можливість виявити проблеми досліджуваного та обрати можливі шляхи подолання. Варто зазначити, що якщо

інтерв'ю направлене на дослідження індивідуальних властивостей та соц. ситуації досліджуваного, то воно може бути формалізоване та проводитись стандартно щодо переліку питань. У спеціальному протоколі фіксуються результати інтерв'ю. Наше інтерв'ю мало досить нестандартний вигляд, зокрема, ставилось за мету визначити ставлення підлітків до деяких проблем, їх ціннісні орієнтації, факти біографії, також планування майбутнього у ході простого спілкування. Ми повинні були зареєструвати та проаналізувати відповіді на запитання, а паралельно дослідити деякі особливості невербаліки у поведінці досліджуваних.

Експерти та тренери Всеукраїнської фундації «Захист прав дітей» розробили методику «Скринінг особистості неповнолітнього, який перебуває у конфлікті з законом» (основою стала методика BARO нідерландських спеціалістів в рамках ювенального правосуддя). Загалом скринінгом вважають форму діагностики, коли треба перевірити значну за кількістю групу осіб для виявлення фактів девіантності поведінки. Під час проведення скринінгу отримана інформація фіксується, зібрана інформація підлягає стандартизації, ієструментарій досліджується та перевіряється, а поданий перелік сфер свідчить про те, що усі важливі запитання були охоплені та в подальшому будуть розкриті, згодом різні фахівці, що будуть користуватись даними, матимуть вповні уявлення щодо зібраної інформації та того, що було оціненим.

Позитивними сторонами цього методу є те, що він дає можливість відпрацювати необхідні рекомендації відносно правопорушення, що було скоїне підлітком як первинний звіт, чи, до прикладу, обовязкова діагностична оцінка з метою виявлення усіх ризиків у різних сферах життя та діяльності неповнолітнього та допомогти йому при будь-якому рішенні суду. Іншими словами, завдяки особливостям методу BARO, опираючись на звітні дані, уповноважені особи мають змогу вирішити питання додаткової діагностики за потреби чи втрутитись оперативно у ситуацію, що потребує невідкладної допомоги. Перевагою методу також є той факт. Що він охоплює і сферу розладів психіки, і сферу життєдіяльності, тобто соціально-психологічний аспект. Його

стандартизований формат відображається на максимум 4-ох сторінках звіту та розкриває 9 тем: правопорушення чи злочинна поведінка, фактори оточення, функціонування вдома, в родині, в школі чи на роботі, у вільний час, зловживання наркотиками чи алкоголем, ігроманія, зовнішні та внутрішні порушення, психосоціальний розвиток чи захворювання. У кожній темі є стандартні питання до батьків та підлітків, а також до педагогів у школі, які дають відгук пронавчальний процес правопорушника. Додатково можуть залучатись представники державних органів, до яких потрапляв чи звертався по допомогу підліток чи його батьки. Це можуть бути служба у справах дітей, поліція, державна соціальна служба, медзаклади і т.ін.

Отож методика «Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації» може використовуватись в роботі соціальних педагогів, психологів закладів соціальної реабілітації (додаток Г).

Звичайно, що досліджуючи неповнолітніх деліквентів ми використали тестування. Воно передбачає визначення особливостей, наявності та міри розвитку деяких властивостей психіки досліджуваних, їх статусних характеристик у міжособистісному спілкуванні на підставі виконання ними деяких завдань.

Стратегії поведінки під час конфліктів та особливості міжособистісного спілкування досліджувались за допомогою методики діагностики особистісної схильності до конфліктності підлітками, яка розроблена К. Томасом і адаптована Н. Грішиною

Усі дані оброблялись за допомогою математичних методів з подальшою якісною інтерпретацією та узагальненнями згідно змісту результатів.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Спершу ми диференціювали рівні прояву деліквентності неповнолітніх закладів соціальної реабілітації, які становили експериментальну групу (ЕГ) та інших підлітків зі звичайної школи як контрольної групи (КГ). Для цього ми

використали спостереження, інтерв'ю, проаналізували документи, провели анкетування.

За результатами спостереження бачимо, що неповнолітні у притулок потрапляють фактично або з вулиці з ознаками бродяжництва, або вилучені з неблагополучних родин. В будь-якому разі ці умови є стресові для дітей, у них помітні тривожність, нестійкість емоцій, висока збудливість. Усі ці стани притаманні підліткам під час первинної адаптації. Відповідно, такий стан трансформує реакції підлітків навіть на самі звичні стимули, а тому поведінка вихованців часом стає непередбачуваною. У такий період підлітки влаштовують бійки, тікають, конфліктують з персоналом, вчиняють спроби суїциду. Базові потреби в прийнятті, любові, безпеці не задоволені, а тому, якщо підліток не віднайде для себе соціально прийнятної форми розрядки напруження психіки чи хоч якось відволіктись від внутрішніх переживань, стається емоційний вибух (без жодних причин за дрібницю підліток влаштовує бійку, б'є вікна, трощить меблі, завдає собі ран на тілі тощо).

Ще один метод вийти із ситуації фрустрації актуальних потреб – психологічний відхід неповнолітніх від психотравмуючих впливів – утворення неформальних соціальних структур, які відображають соціальний статус підлітка у злочинному світі. Такі структури мають свою ієрархію, свої традиції, норми поведінки і набір санкцій, які передбачаються за те чи інше порушення. Незважаючи на жорстокість порядків цього таємного життя, воно приваблює вихованців насамперед тому, що тут вони почувають себе суб'єктами діяльності. Наприклад, від підлітка залежить, яке саме місце в ієрархії він займе, його думка враховується при обговоренні плану втечі тощо. Однак часто неповнолітні, потрапляючи до таких закладів, опиняються в значно кращих матеріальних та інших умовах, ніж були вдома [12].

Інтерв'ю також було направлене на вияв можливих детермінант деліквентної поведінки підлітків у їх близькому оточенні, тобто мова йде про стосунки з батьками, з однокласниками, іншими дорослими, відносини з людьми, ставлення до праці, навчання і т.ін.

Дані інтерв'ювання та аналізу документів надали можливість зіставити об'єктивні дані досліджуваних і тих змінних, які були визначені за допомогою скринінг-дослідження, зокрема за шкалами: сприйняття; правопорушення (попередні контакти з поліцією; перебіг подій та обставини); чинники оточення (події в житті; ситуація вдома; вживання алкогольних та наркотичних речовин; здоров'я батьків; злочинність (у сім'ї та серед родичів); виховна ситуація; насилля в сім'ї та поза сім'єю; функціонування в сім'ї (стосунки в сім'ї; наявність конфліктних ситуацій); психологічне та фізичне насильство в сім'ї; насильство поза сім'єю); функціонування у вільний час (заняття у вільний час; друзі та особисті стосунки); функціонування в школі (дані про школу; результати; поведінка; проблеми у школі); схильність до азартних ігор (ставлення до алкоголю; вживання алкоголю й наркотиків; ставлення до наркотиків; ставлення до азартних ігор); відчуття (позитивні відчуття; страх/депресія/біль; незвичайні відчуття/ випадки); зловживання психоактивними речовинами; пошуки гострих відчуттів; поведінка (позитивні аспекти; концентрація/імпульсивність; відхилення в поведінці); розвиток/анамнез (особливості розвитку; проблеми поведінки; здоров'я; консультування).

Попередньо перед опитуванням підлітків за методикою BARO, ми розкрили цілі нашого дослідження, повідомили про наші повноваження та кваліфікацію, пояснили підліткам їх права та надали інформацію про те, де будуть використані результати цього дослідження, а також про можливість підлітків ознайомитись з результатами та доповнити його власними коментарями.

Усі розділи за темами передбачали фіксування коментарів фахівця до кожної відповіді. Загальна к-сть балів, які були отримані на питання до теми, вказували на те, що проблем або немає, або вони незначні, серйозні чи дуже серйозні. Загальні результати ми заносили в схему «Дерево проблем» тесту BARO. Показниками для стурбованості ситуацією неповнолітнього делінквента з кожної теми опитувальника були: дві відмітки «незначні причини для

стурбованості» або одна (і більше) «серйозні причини для стурбованості», «дуже серйозні причини для стурбованості». Наявність стурбованості ситуацією була індикатором для проведення мультидисциплінарного дослідження вихованця, результатом якого може бути, зокрема, рекомендація щодо направлення справи на дорозслідування або глибшого вивчення ситуації.

Під час нашого дослідження проблемою були емоційні стани наших досліджуваних з притулку для неповнолітніх, що, звичайно, створювало певні труднощі, позаяк це потребувало затрат часу для того, щоб вгамувати підлітків та налаштувати на робочий лад.

2.2. Аналіз результатів дослідження.

Емпіричні результати нашого дослідження показали, що вихованці дитячого притулку, які склали нашу експериментальну групу, - це підлітки, що виховувались у неблагополучних та функціонально неспроможних родинах, а 33% – це діти, що вилучені просто з вулиці, де вони були бездоглядними та займались бродяжництвом. Основне завдання притулку – здійснення соціального захисту позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися у складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади. А також створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля [77].

Серед наших досліджуваних експериментальної групи 9% дітей взагалі не відвідували ніяких навчальних закладів, рівень якості освіти решти загалом приблизно на 3-4 роки відстає за нормою програми звичайної загальноосвітньої школи. Така десоціалізованість негативно впливає на здоров'я підлітків, адже вони опинились поза родиною та закладами освіти. Їх адиктивна поведінка негативно впливає на стан нервової системи досліджуваних, адже практично усі вони палять, більшість уже вживали алкоголь, дехто пробував вдихати клей та пробував наркотики. Скринінг показав, що 52% з них почали палити близько 7-8 років, 31% – у 9-10 років, 17% – 11-12 років. Кожен з тих неповнолітніх має свій

набір відхилень у поведінці: хтось прогулює уроки, є факти фізичного насильства над однолітками, грубість у спілкуванні з оточуючими, ворожі до людей, нехтують обов'язками, мають сильний опір до педагогічних вимог, дорослим не довіряють, мають неадекватну самооцінку та рівень домагань. Фактично усі підлітки експериментальної групи мають занижену самооцінку та глибинне почуття провини. Третя частина усіх досліджуваних виказують свою відданість батькам навіть за умови, коли в їх родині їх принижували, виганяли з дому, били, морили голодом. Імовірно, таким чином вони прагнуть вберегти цілісність та компенсувати фантазії та деструктивні думки..

Дані дисперсійного аналізу дозволили здійснити розподіл досліджуваних відповідно до рівня прояву делінквентної поведінки, а математична обробка цих даних за допомогою параметричного коефіцієнту t-критерію Стьюдента надала можливість визначити суттєві відмінності у виділених групах за всіма шкалами, що дозволяє вважати їх належними до різних вибірок. Результати диференціації рівнів прояву делінквентної поведінки неповнолітніх наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Розподіл досліджуваних за рівнями прояву делінквентної поведінки

Рівні прояву делінквентності	Групи			
	ЕГк		КГк	
	n (15)	%	n (25)	%
Відсутність проявів делінквентності	-	-	14	70
Ситуативний рівень	-	-	5	20
Рівень стійких порушень	3	20	6	10
Деструктивний рівень	7	47	-	-
Кримінальний рівень	5	33	-	-

Ми з'ясували, що у 70% контрольної групи КГк ніяких проявів делінквентності не виявлено. Проте вони мають прагнення до незалежності, самостійності, опираються негативним впливам середовища тощо. У своїй

поведінці такі досліджувані опираються на моральні правила, стійкі у своїх переконаннях та принципові, мають сформовані ідеали, які є дієвими, реалізуються повсякчас та виражаються у життєвих планах на майбутнє.

Ситуативний рівень (1 рівень) вияву деліквентності показало 20% досліджуваних КГк, у яких є лише деякі вияви деліквентності, зокрема, такі як неслухняність, опір вимогам родини та іншим соціальним спільнотам. Мають такі досліджувані нестійкі моральні ідеали, що підтверджує думку про потребу зміни виховних впливів, покращенню взаємодії та впровадження інших форм контролю. Досліджувані експериментальної групи ЕГк з ситуативним проявом деліквентності ми не виявили.

На рівні стійких порушень (2 рівень) ми виявили у 20% досліджуваних ЕГк та 10% досліджуваних контрольної групи стійкі порушення моральних та соціальних норм та вимог. Цей рівень характерний тим, що у ньому поведінка досліджуваних не є самостійною та незалежною від впливу ситуації, за винятком деяких проявів. Ці досліджувані не схильні привласнити собі моральні вимоги своїх ідеалів, тобто вони не ставлять подібних вимог до себе. Наслідують такі досліджувані свої ідеали тільки частково, в рамках власних якостей, а інші властивості залишаються лише на рівні орієнтирів. До цього ж досліджувані КГк, на відміну групі ЕГк, не схвалюють свою поведінку та вважають, що вона невідповідна їх настановам та цінностям.

На деструктивному рівні (3 рівень) деліквентна поведінка властива накопиченням досвіду в соціумі у вчиненні деліквентних дій та дуже наближена до кримінальної (проституція, насилля, крадіжки тощо). Virізняється частими проявами соціально небезпечної, стійкої поведінки, має властивості асоціальної спрямованості. У відсотковому обчисленні – це 47% досліджуваних ЕГк. У переважній більшості досліджуваних 3 групи ідеалам властиві вузький моральний зміст та мінімум привласнених властивостей, вирізняються лише епізодичними виявами стійкості. Такі підлітки часто не можуть опиратись негативному впливу середовища та є в числі

правопорушників. Приймаючи рішення орієнтуються на більшість чи асоціальних авторитетів, виявляють негатив щодо виховних заходів та вимог.

На кримінальному (4 рівні) мова йде про стійку та особливо небезпечну деліквентну поведінку підлітків експериментальної групи, їх важкі соціальні відхилення, постійне відчуження від соціуму, його цінностей та норм (33%). Їх ідеали не визначені за змістом та нечіткі, не засвоєні, а поведінка залежить лише від зовнішніх чинників. Особистісні критерії моральної поведінки досить суперечливі, проте вони помилково та обмежено розуміють значення тих орієнтирів. Так, до прикладу, свою принциповість вони пояснюють як упертість, а свою самостійність усвідомлюють як вміння заробляти. Респондентів контрольної групи КГк на 3 та 4 рівнях прояву деліквентності не виявлено.

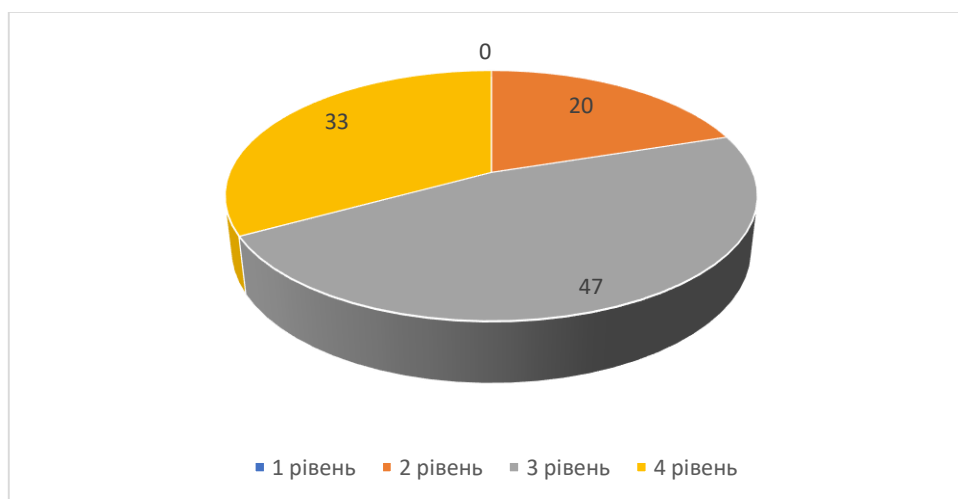

Рис. 1. Рівні прояву деліквентності в ЕГк

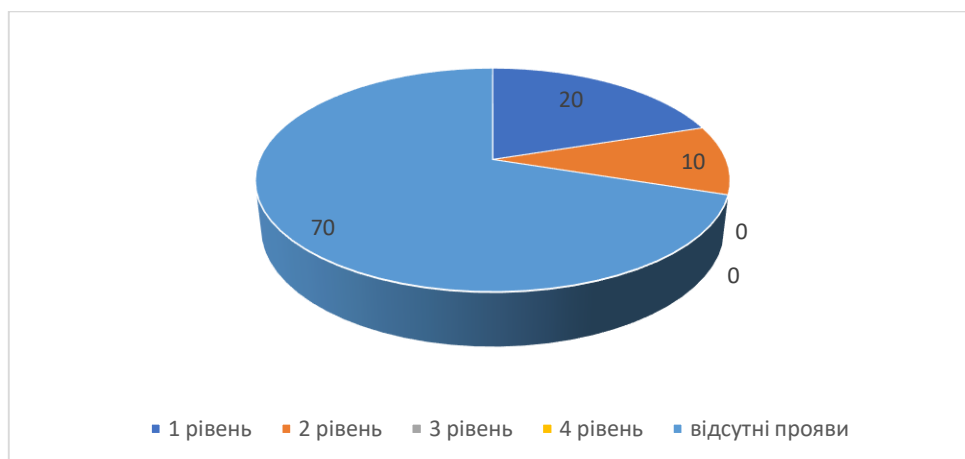

Рис. 2 Рівні прояву деліквентності в КГк

Характерним є й те, що досліджувані контрольної групи зі стійкими поведінковими порушеннями (2 рівня) мають риси авантюризму, активності, самовпевненості, агресивності, вони менш сумлінні, серйозні, пильні, ніж інші представники експериментальної групи. Ці дані вказують на потребу проведення психологічної профілактики та корекційної роботи з такими підлітками.

Стратегії поведінки та міжособистісну взаємодію неповнолітніх ми досліджували методикою К. Томаса, якою ми можемо спостерігати зв'язок між методами конфліктних врегулювань та виявами агресивності у досліджуваних групах.

У таблиці 2.2 показані змінні з імовірними коефіцієнтами кореляції рівня $p \leq 0,05$.

Таблиця 2.2

Кореляційний зв'язок типів агресії та поведінкових стратегій в конфлікті у підлітків ЕГк

Стратегії конфліктної поведінки	Типи агресії							
	ФА	ВА	НА	Н	Р	П	О	ПП
Суперництво	0,66	-0,8	-0,43				-0,82	
Співпраця		0,61					0,54	
Компроміс		0,63				-0,51		
Уникання	0,33					0,52		
Пристосування	0,45					0,66		

Примітка. ФА – фізична агресія; ВА – вербальна агресія; НА – непряма агресія; Н – негативізм; Р – роздратування; П – підозрілість; О – образа; ПП – почуття провини.

Таблиця 2.3

**Кореляційний зв'язок типів агресії та поведінкових стратегій в
конфлікті у підлітків КГк**

Стратегії конфліктної поведінки	Типи агресії							
	ФА	ВА	НА	Н	Р	П	О	ПП
Суперництво				-0,32		-0,21		
Співпраця								
Компроміс			0,22		0,23			
Уникання								
Пристосування				0,33			-0,22	

Примітка. ФА – фізична агресія; ВА – вербальна агресія; НА – непрямая агресія; Н – негативізм; Р – роздратування; П – підозрілість; О – образа; ПП – почуття провини.

Аналізуючи наші результати бачимо, що в ЕГк існує значущий обернено пропорційний зв'язок між вербальною агресією та суперництвом ($r=-0.9$). Також є значний обернено пропорційний зв'язок між непрямою агресією та суперництвом ($r=-0.4$) та образою ($r=-0.8$) при $p \leq 0.05$.

За шкалою суперництва існує прямо пропорційний зв'язок з фізичною агресією ($r=-0.67$), що пояснюється намаганнями задовольнити свої інтереси будь-якою ціною/

Бачимо тенденцію до прямої кореляції поміж співпрацею та вербальною агресивністю та образою, а також компроміс прямо пропорційний з вербальною агресивністю та обернено пропорційний з підозрілістю ($p \leq 0.05$).

Дві шкали пристосування та уникнення прямо пропорційні шкалам фізичної агресії та підозрілості ($p \leq 0.05$).

Отримані нами кореляційні зв'язки показують вплив змінних на прояви деліквентної поведінки. В експериментальній групі значущі кореляції показують, що за умови нестабільного життя, підлітки схильні переживати образу, вербальну та фізичну агресію, підозрілість, що й супроводжується намаганнями в першу чергу задовольняти свої інтереси, досягати найкращого для них результату, не зважаючи на думки та інтереси інших, тобто

суперництвом; пригніченням своїх бажань та інтересів на користь інтересів інших, тобто пристосуванням.

У контрольній групі бачимо обернено пропорційний зв'язок між негативізмом та суперництвом ($r=-0.3$), підозрілістю та суперництвом ($r=-0.2$).

Неочікуваним є прямий зв'язок, що бачимо поміж непрямою агресією та компромісом ($r=0.2$), а також роздратованістю ($r=0.2$). Поза тим, шкала пристосування прямо пропорційна з негативізмом ($r=0.3$) та бачимо обернено пропорційний зв'язок з образою ($r=-0.2$).

Таким чином, результати нашого дослідження вказують на різні поведінкові стратегії підлітків у конфлікті.

Досліджувані контрольної групи у вирішенні конфліктів чи будь-яких проблемних ситуацій покладаються на пошук компромісів, пристосування, уникнення чи співпраці. В експериментальній групі мають місце більш суперечливі стратегії вирішення конфліктів.

Також виявлено, що вихованці дитячого притулку із корисливим типом вияву деліквентної поведінки поведінкові стратегії у конфлікті дуже суперечливі, тобто стратегія співпраці під час конфлікту відбувається в суперництві ($\varphi = 2.19$; $p \leq 0,01$).

Шляхи розв'язання конфліктів та проблемних ситуацій підлітками агресивного типу вияву деліквентної поведінки базуються на конкуренції та змаганні ($\varphi = 1,63$; $p \leq 0,05$). Компроміс респонденти з соціально-пасивним типом виявом деліквентної поведінки супроводжується неможливістю пристосуватись до відповідної ситуації ($\varphi = 2,27$; $p \leq 0,01$).

Отже, за результатами емпіричного дослідження бачимо потребу у застосуванні психопрофілактичних та психокорекційних дій для вибірки експериментальної групи.

2.3. Програма корекції деліквентної поведінки неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації

Головна мета корекції поведінки та виправлення неповнолітніх правопорушників як соціального інституту в законодавстві багатьох європейських країн є можливість формування у них особистісних якостей, які сприяють відновленню порушених соціальних зв'язків і стосунків, а також усвідомлення особистістю суб'єктності власної життєдіяльності. Такими властивостями є просоціальна поведінка та законослухняність, покликані забезпечити дотримання особистістю правових норм й її орієнтацію на соціально корисний спосіб життя. Обмеження їх формування пов'язане з тим, що соціалізація особистості відбувається у виправних установах закритого типу здебільшого під впливом внутрішнього середовища закладів соціальної реабілітації і, деякою мірою, деяких елементів зовнішнього середовища [68].

Структуру системи реабілітації утворюють зв'язки і відносини працівників закритих навчальних закладів із неповнолітніми, єдність видів розвиваючої діяльності самих правопорушників. Процес соціальної реабілітації сформований із цілеспрямованого впливу на діяльність та поведінку підлітків, а також необхідною умовою розвитку особистості є вплив оточення та активність і бажання самої особистості. Останнє виявляється у вибіркового ставленні неповнолітнього до виховних впливів, свого оточення, його норм і цінностей, саморегулювання та самовиховання поведінки. Система та процес реабілітації особистості тісно поєднані з процесом та системою психокорекції, мають загальну структуру й відрізняються специфічними механізмами впливу на особистість підлітка.

З урахуванням вищезазначених позицій, нами сформульовані основні принципи побудови власної психокорекційної програми були:

принцип єдності діагностики й корекції, що є основоположним у всій корекційній роботі, оскільки контроль за ефективністю корекції вимагає проведення діагностичних процедур, які дозволяють отримати необхідні дані та зворотний зв'язок у діагностичній роботі;

принцип системності, який полягає у тому, що програма формувального впливу спрямовувалась не лише на корекцію делінквентної поведінки

вихованців закладів соціальної реабілітації, а й на створення умов для найбільш повної реалізації потенційних можливостей гармонійного розвитку неповнолітніх;

принцип інтегративності, що вимагає поетапних психологічних дій з використанням відповідних методичних засобів, психопрофілактичних та корекційних заходів;

діяльнісний принцип корекції, що визначає предмет прикладних корекційних зусиль, вибір засобів і способів досягнення мети, тактику проведення корекційної роботи, шляхи та способи реалізації поставлених цілей й передбачає корекційно-розвивальний вплив активної діяльності досліджуваних на формування узагальнених способів орієнтування в різних сферах предметної діяльності, міжособистісної взаємодії в соціальній ситуації розвитку;

принцип динамічності, згідно з яким вся процедура психокорекції розглядалася як поетапний пролонгований процес, що передбачав раціональну послідовність заходів формувального впливу, моніторинг динаміки змін показників соціально дезадаптованої поведінки підлітків;

принцип диференційованого прогнозування, який полягав у визначенні змістовних і формальних аспектів психокорекційної програми відповідно до рівнів прояву соціально дезадаптованої поведінки підлітків, їхнього соціометричного статусу, емоційної насиченості та міцності соціальних зв'язків.

Завданнями психокорекційної роботи з неповнолітніми делінквентами були:

1. розвиток й корекція уявлень особистості про себе (Я-концепція);
2. пізнання інших людей, формування гуманістичної установки по відношенню до оточуючих – дестабілізація стереотипних уявлень про співробітників закладів закритого типу;
3. розширення сфери усвідомлюваного у розумінні мотивів протиправної поведінки; корекція психологічних захисних механізмів (раціоналізація своїх установок та дій);

4. розвиток адекватної самооцінки і впевненості в собі; корекція ціннісних орієнтацій особистості; прояснення й формування життєвих планів неповнолітніх; розвиток емоційної стійкості у складних життєвих ситуаціях тощо.

Основними методами проведення психокорекційної роботи є: групова дискусія; аналіз проблемних ситуацій; рольова гра; психодрама (соціодрама); психотехнічні вправи, арттерапія.

Зокрема, арттерапія має очевидні переваги перед іншими формами психокорекційної роботи, заснованими винятково на вербальній комунікації: практично кожен може брати участь в арттерапевтичній роботі, вона не потребує будь-яких художніх здібностей чи навичок, арттерапія є потужним засобом зближення осіб. Такі заняття особливо важливі в ситуаціях взаємо відчуження, при утрудненні в налагодженні контактів; арттерапія у багатьох випадках надає унікальну можливість для дослідження несвідомих процесів, вираження латентних ідей і станів. Арттерапія переважно викликає позитивні емоції, допомагає подолати безініціативність та апатію, формує активнішу життєву позицію. Вона заснована на мобілізації творчого потенціалу, внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення, відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації – розкриття широкого спектру можливостей підлітків і утвердження нею свого індивідуального способу життя. Використання арттерапії дозволяє створити особливу, «демократичну» атмосферу в групі. У процесі арттерапії відбувається занурення всередину себе, самоспостереження та самоаналіз. Метою групової арттерапії є певні зміни в стані й соціальній поведінці учасників групи. Вона орієнтована на дослідження індивідуальних проблем людини та вплив на їхні причини. Завдання арттерапевтичної роботи – розкрити логіку й аргументи тих чи інших раніше неусвідомлюваних вчинків. Чим краще підліток буде зрозумілим для себе самого, тим більше він буде здатний до усвідомлення своєї можливої соціально-небезпечної поведінки.

Програму психокорекційної роботи подано у додатку 1.

Таким чином, наразі психологічна і соціально-виховна робота в навчальних закладах закритого типу, хоча й стикається з рядом труднощів, проте проводиться на належному її стану рівні: в установах функціонують психологічні служби, розробляються і впроваджуються форми роботи шляхом психолого-педагогічного співробітництва, здійснюється співпраця із закладами охорони здоров'я, виконується напружена робота стосовно соціальної реабілітації делінквентів. Проте, підвищення ефективності цієї роботи потребує диференційованих заходів корекційного впливу, зокрема з урахуванням рівня і типології прояву делінквентної поведінки неповнолітніх, які перебувають в цих закладах.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі ми обґрунтували психодіагностичні методики щодо вивчення соціально-психологічної диференціації проявів делінквентної поведінки неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації; привели процедуру нашого наукового пошуку, а також розкрили результати емпіричного дослідження.

У нашому емпіричному дослідженні ми розробили диференціацію рівнів прояву делінквентної поведінки підлітків, які перебувають у притулку для дітей (ЕГк) та досліджуваних звичайної загальноосвітньої школи (КГк). Їх виявилось чотири: ситуативний, рівень стійких порушень, деструктивний та кримінальний.

Аналіз даних спостереження, діагностичного інтерв'ю, документів, наданих фахівцями закладів соціальної реабілітації та загальноосвітніх шкіл, скринінг-дослідження, анкетування показав, що у 70% неповнолітніх КГк проявів делінквентності не виявлено. Вони прагнуть до незалежності, самостійності, здатні чинити опір негативним соціальним впливам. Ці респонденти поведінково орієнтуються на свої моральні вимоги. Мають сформовані дієві моральні ідеали, які реалізовані у повсякденному житті та виражаються у планах на майбутнє життя.

Результати дисперсійного аналізу дали змогу розподілити досліджуваних на групи щодо рівня прояву делінквентної поведінки, а математична обробка таких даних з допомогою параметричного коефіцієнту t-критерію Стьюдента допомогли визначити суттєві відмінності у виокремлених групах, опираючись на шкали методик.

Розроблена нами психокорекційна програма корекції делінквентної поведінки неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації опирається на особистісно-диференційований підхід та комплексне застосування гуманістично орієнтованих методик, і спрямовувана на підвищення психологічної стійкості неповнолітніх до впливу негативних індивідуально-особистісних й середовищних чинників із урахуванням рівня та типу прояву їх делінквентності. Основне завдання програми полягало у розширенні соціальних зв'язків і позитивного соціального досвіду, можливості формування конструктивної мотивації вихованців, серед яких позитивні цінності, орієнтації на виконання соціальних вимог та самобереження, удосконаленні саморегуляції, інтеграція індивідуального досвіду, усунення проявів делінквентної поведінки, підвищення стресостійкості та розширенні адаптивних ресурсів особистості.

ВИСНОВКИ

Отже, у нашій кваліфікаційній роботі ми провели теоретичний аналіз літератури з питання деліквентної поведінки неповнолітніх та окреслили стан її розробки, виокремили особистісні властивості неповнолітніх з деліквентним типом поведінки та виокремити рівні деліквентності; провели емпіричне дослідження та визначити види проявів деліквентної поведінки неповнолітніх у закритому навчальному закладі; розробили програму корекції деліквентної поведінки неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації.

Як інтегральне поняття деліквентна поведінка демонструє невідповідність загальноприйнятим нормам із різними проявами соціального, психологічного чи комплексного особистісного неблагополуччя, що криється в дегармонійній взаємодії її з соціумом, коли культурні цінності, норми та соц. зв'язки слабкі, відсутні чи суперечливі. Криза перехідного віку, яким є підлітковий, детермінує подібну поведінку, позаяк вона характеризується зниженням можливості адаптації, спровокованих значною емоційністю поведінки, недиференційованою спрямованістю реагування та імпульсивним характером щодо фрустрації, конфліктністю в мотиваційно-ціннісній сфері, труднощами у пізнавальній сфері, що знищують стосунки і провокують та підвищують рівень готовності до порушень. До цього ж подібні деліквентні дії можуть трактуватись ними як засіб досягнення значимої мети, як спосіб психорозрядки, вгамування незадоволених потреб, зокрема потребу в самореалізації й самоствердженні.

Ми також провели диференціацію рівнів вияву деліквентної поведінки підлітків. Показано, що ситуативний рівень відзначається деякими проявами деліквентності, нестійкістю моральних ідеалів, зниженням можливостей опиратись негативним впливам соціуму. Цей факт показує потребу в зміні впливів виховних заходів, видів взаємодії та деяких форм соц. контролю підлітків.

Рівень стійких порушень розкриває недотримання моральних та соціальних норм та вимог, несамостійність, а також копіювання моральних ідеалів, яке здійснюється частково, в рамках привласнених характеристик.

Деструктивний поведінковий рівень підлітків має накопичений соціальний досвід та виконані деліквентні дії, наближені до кримінальних, входять до груп з виразною антисоціальною спрямованістю. Ідеали таких осіб мають звужене розуміння моралі та надто обмежену кількість власних якостей.

Кримінальний рівень має стійкі та небезпечні прояви деліквентної поведінки підлітків, а також негативні соціальні наслідки. Такі неповнолітні стабільно відчужені від суспільства, його цінностей та норм. Нестійкими та невизначеними за змістом є їх ідеали, а поведінкові патерни розкривають лише узалежнення від зовнішніх факторів. Досить суперечливими є їх критерії моральності, а також є помилкове чи обмежене розуміння їхнього значення в житті самого підлітка.

Розроблена нами програма веде до ціннісної переорієнтації підлітків у конструктивному напрямку; підвищить рівень сформованості їх ідеалів та сформує позитивні тенденції у розподілі типів їх репрезентативної ідентифікації; сформує механізми соціально-позитивного формування мети в житті, розвине здатність до самопізнання, самоаналізу та рефлексії; відповідальності, емоційної саморегуляції, понизить агресивність, виробить стійкі стереотипи просоціальної поведінки та навчить визначати життєву мету та перспективи відповідно до правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова-Турченко А. Г. Психологічна діагностика та корекція важковиховуваних дітей та підлітків. К. : [б.в.], 1997. 312 с.
2. Баранов В. Від експерименту до створення інноваційної моделі закладів соціальної реабілітації. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. К. : ПЦ «Фоліант», 2009. С. 39 – 45.
3. Баширова Л. С. Соціальна норма і девіація. Психопедагогіка в правоохоронних органах. 2000. № 2. С. 97 – 100.
4. Бевз Г. Вплив деприваційних чинників на психічний розвиток дитини. *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. Максименка С.Д., Т.У, Ч.5. К. : Міленіум, 2003. С. 25 – 34.
5. Белавіна Т. І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови. К. : ППНВ, 2004. 140 с.
6. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь : теория и практика. К. : Укртехпрес, 1997. 216 с.
7. Борозинец Н. М. Вияв схильності до делінквентної поведінки як умови її профілактики у підлітків. *Materials digest of the XIVth International Scientific and Practical Conference «Actual problems and modern trends of development of psychology and pedagogics»*, November 24 – November 28, 2011, Kiev ; London. Odessa : InPress, 2011. P. 23 – 28.
8. Бохонкова Ю. О. Можливості корекції особистісних чинників соціально-психологічної адаптації підлітків. *Соціальна психологія*. 2005. № 2 (10). С. 45 – 54.
9. Бочелюк В. Й. Моделювання соціально-психологічних систем: теоретико-прикладний аспект : монографія / За ред. В. Й. Бочелюка. Запоріжжя : Класичний приват. ун-т, 2008. 310 с.

10. Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві : монографія. Запоріжжя : Класичний приват. ун-т, 2009. 280 с.

11. Боярин Л. В. Методики та специфіка процедури емпіричного дослідження психологічних особливостей соціально дезадаптованої поведінки неповнолітніх. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 1 (36). С. 47 – 54.

12. Боярин Л. В. Особливості соціально-психологічної роботи з підлітками з соціально дезадаптованою поведінкою. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. № 3(35). С. 86 – 91.

13. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: деякі аспекти // *Право України*. 2004. № 1. С. 95-98.

14. Ващенко І. В. Стадії соціалізації у процесі становлення особистості. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту* : зб. наук. праць. Вип. 447-448. Серія: Педагогіка та психологія. Чернівці : ЧНУ, 2009. С. 82 – 89.

15. Ващенко І. В. Формування моральної поведінки як напрям віктимологічної профілактики. *Соціальна психологія* : Український науково-практичний журнал. 2009. № Спец. вип. С. 155–163.

16. Гарасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього. *Вісник Житомирського державного університету*. 2009. Вип. 48. С. 64 – 67.

17. Гарькавець С. О. Мотиваційна сфера особистості та правовий конформізм як прояв впливу соціальних утворень. *Теоретичні і прикладні проблеми психол.* : зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2005. № 1 (9). С. 71 – 79.

18. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.

19. Головченко В. Правове виховання учнівської молоді: питання методології та методики. К.: Наук, думка, 1993. 134 с
20. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості в освітніх закладах закритого типу. *Проблеми заг. та пед. психол. : зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. К. : Міленіум, 2003. Т. V. Ч. 5. С. 105 – 109.
21. Джонсон Д. В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування: [пер. с англ. В. Хомик]. К. : КМ Академія, 2003. 288 с.
22. Дробницька А. Соціальна робота з підлітками девіантної поведінки у Великобританії. *Рідна школа*. 2006. № 10. С. 70 –72.
23. Дудченко В. В. Діяльність владних структур у питаннях профілактики правопорушень у дитячому середовищі. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика, 2020. № 1. С. 306-311.
24. Жигаренко І. Є. Психологічний аналіз резервів реадaptaції осіб в місцях позбавлення волі. *Актуальні проблеми психол. : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України* / За ред. С. Д. Максименка та Р. О. Семенової. Т. 6. Вип. 5. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 110 – 119.
25. Журавська Л. М. Соціально-психологічний тренінг: розвиток якостей особистості / Л. М. Журавська. – К. : Видавничий дім «Слово», 2006. – 312 с.
26. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. / укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. К. : ПЦ «Фоліант», 2009. 136 с.
27. Запобігання незаконному обігу наркотичних засобів серед неповнолітніх м. Києва: Метод, рекомендації / Під заг. ред. С О. Повіка. Київ, 2000. 90 с
28. Запорожан І. Правове виховання молодших школярів: Навч.-метод, посібник. Ужгород-Тернопіль: Мистецька лінія, 2002. 158 с.

29. Заросинський Ю., Заросииський О. Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення. *Право України*. 2004. № 3. С 64-68.
30. Капська А. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навч.-метод, посібник. К.: УДЦССМ, 2001. 220 с.
31. Кобзар Б. С. Розвиток пізнавальних здібностей учнів шкіл-інтернатів. *Педагогіка і психологія*. К. : Думка, 1997. № 3. С. 2 – 10.
32. Ковальчук З.Я. Психологічний аналіз педагогічної взаємодії в освітніх закладах різного типу та шляхи її оптимізації. *Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави : монографія / за заг. ред. З. Ковальчук*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 88 – 129.
33. Ковальчук З.Я. Соціальні стратегії особистості неповнолітніх у кризовому суспільстві через призму її рефлексивної діяльності. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. К. : Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2014. Т. 11. Вип. 13. С. 252 – 260.
34. Ковчина І. Зміст і організаційно-правові форми роботи з дітьми та молоддю шкільного віку. *Соціальна робота: технологічний аспект*. К.: ДЦССМ, 2004. С.347-355.
35. Козубовська І.В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород : Патент, 1998. 195 с.
36. Коновалова В. Е. Правовая психологія / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1997. 160 с.
37. Костицький М. В. Про об'єкт і предмет юридичної психології. *Юридична психологія та педагогіка*. 2008. № 2 (4). С. 3 – 19.

38. Кочарян А. С., Халайла А. Механізми психотерапії. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Серія : Психологія. 2002. № 576. С. 91 – 98.
39. Крайнюк В. М. Психологічний аналіз понять емоційної, психологічної та стресо-стійкості. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. 2004. № 617. С. 96–100. (Серія: Психологія).
40. Красота О. Особливості правового процесу щодо установ соціальної реабілітації для неповнолітніх у незалежній Україні. *Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. К. : ПЦ «Фоліант», 2009. С. 8 – 20.*
41. Кривоніс Т.Г. Основи особистісної психотерапії. К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. 401 с.
42. Кузікова С.Б. Техніки вікової психокорекції. К. : Главник, 2008. 160 с.
43. Ліщинська О. А. Методика індивідуальної та групової роботи психолога. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. 68 с.
44. Луценко Ю.А. Концептуальні підходи до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників як основної функції в діяльності закладів соціальної реабілітації. *Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. К. : ПЦ «Фоліант», 2009. С. 29 – 39.*
45. Лютий В.П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням: дис... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 296 с.
46. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. К. : Наукова думка, 1999. 216 с.

47. Максимова Н.Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами : метод. реком. К. : ІЗМН, 1997. 136 с.
48. Марунчак В.С. Соціально-психологічні аспекти формування девіантної поведінки підлітків в умовах соціокультурного простору. *Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. С.Д. Максименка. К. : Міленіум, 2009. Т XI. Ч. 1. С. 310 – 318.
49. Мороз Л. І. Психологічний тренінг: до питання надійності та валідності психотехнічних вправ. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 8. С. 52–58.
50. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. К. : Вища школа, 1986. 200 с.
51. Мотунова Н. В. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 31. С. 104-106.
52. Неживець О.М. Вплив нормативно-правових та кримінологічних заходів, щодо забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Держава і право*. 2004. Вип. 24. С. 496 – 502.
53. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод, посібник. К.: ВіАН, 1996. 351 с
54. Панок В.Г. Психоконсультативні стратегії діяльності практичного психолога системи освіти / В.Г. Панок, Я.В. Чаплак, Д.Д. Романовська ; за наук. ред. В.Г. Панка. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 232 с.
55. Питлюк-Смеречинська О.Д. Особистісна динаміка та репрезентація в свідомості переживання реалізованості в процесі адаптації в умовах позбавлення волі. *Проблеми заг. та пед. психол.* : Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. К. : Гінезис, 2004. Т. 6. Ч. 5. С. 261 –269.
56. Підлипна Л.В. Інноваційні технології в роботі практичного психолога / Л.В. Підлипна // *Практична психологія та соціальна робота : наук.-практ. освітньо-метод. журн*. 2013. № 5. С. 56 – 60.

57. Пізнай себе: уроки для підлітків / упоряд. Т. Гончаренко К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 49 – 50.
58. Права дитини – права людини: Інформ.-метод, посібник-Ш / Упор. З. Галковська, Т. Жданюк, С. Яровий. К., 1999. 148 с
59. Проскура В. В. Соціальні технології підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі / В. В. Проскура // Дні науки : зб. тез доповідей : в 3 т. / Класичний приватний університет, 23–24 жовт. 2008 ; ред. кол. В. М. Огаренко та ін. Запоріжжя : КПУ, 2008. Т. 3. С. 207 – 209.
60. Психологическая профилактика недисциплинированного поведения учащихся / Под ред. Л.Н. Проколиенко, В.А. Татенко. К. : Вища шк., 1989. – 254 с.
61. Синьов В. М. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша та ін. К. : МП «Леся», 1997. 272 с.
62. Скрипник А.О. Підприємництво як форма девіантної поведінки / А.О. Скрипник, Н.В. Лютко // Materiály X mezinárodní vědecko - praktická konference «Efektivní nástroje moderních věd – 2014». Díl 22. Psychologie a sociologie : Praha. Publishing House «Education and Science». С. 92 – 95.
63. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді. 4-а частина / За ред. А.Я. Ходорчук. К.: ДЦССМ, 2003. 272 с
64. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / За заг. ред. І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. К.: УДЦССМ, 2000. Вип. 1. 276 с
65. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: метод. посіб. з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / Авт. упоряд.: Т.П. Авельцева, З.П. Бондаренко, Н.В. Зимівець, В.І. Лазаренко, В.П. Лютий, Н.Ю. Максимова, Т.П. Цюман; За наук. ред. І.Д. Зверєвої. К. : Наук. світ, 2006. 162 с.

66. Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості : монографія / [З.Г. Кісарчук, Л.О. Гребінь, Т.С. Гурлева та ін.] ; за ред. З.Г. Кісарчук. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 276 с.

67. Спицька Л. В. Вплив соціально-психологічних особливостей неповнолітніх на їх ресоціалізацію у закладах соціальної реабілітації. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ ; Ніжин : ПП Лисенко, 2014. Т. ІХ. Вип. 7. С. 367-373.

68. Спицька Л. В. Особистісні деструкції неповнолітніх як чинник делінквентної поведінки. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 448 – 453.

69. Становлення сучасної парадигми психологічної діагностики когнітивного розвитку учнів : монографія / [С.А. Гончаренко, Л.О. Кондратенко, Л.М. Манилова та ін.] ; за ред. С.А. Гончаренко, Л.О. Кондратенко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 208 с.

70. Суворова Н. Злочин, кара і спокута (робота психолога з діагностики та корекції агресивних проявів учнів у навчально-виховних закладах закритого типу. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. К. : ПЦ «Фоліант», 2009. С. 46 – 70.

71. Толстоухова С. Соціальна заштита молодежи и социальная работа с нею. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2003. № 4. С. 12-17.

72. Хоружий С. М. Психологічна допомога у практиці соціальної роботи. Технологія організації та проведення індивідуальної консультативної бесіди. Психологія соціальної роботи: підручник / За ред. Ю.М. Швалба. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 272 с.

73. Шиян О.П. Діяльність закладів соціальної реабілітації системи освіти як структурного компонента системи ювенального правосуддя.

Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. . : ПЦ «Фоліант», 2009. С. 20 – 29.

74. Шкраб'юк В.С. Психологічна динаміка поведінки індивіда в умовах кримінальної субкультури. *Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія.* – Івано-Франківськ. : Вид-во Прикарпатського національного ун-ту ім. Василя Стефаника, 2010. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 297 – 306.

75. Яворська Н. І. Вплив молодіжної субкультури на формування гендерної ідентичності підлітків: дис. ...канд. психол.н. : 19.00.05. Луганськ, 2013. 277 с.

76. <https://www.msp.gov.ua/content/merezha-zakladiv-socialnogo-zahistuditey.html?PrintVersion>

77. <http://prytulok.lviv.ua/>

Програма корекції деліквентної поведінки неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації

Заняття 1. «Знайомство з собою»

Мета: знайомство з прийомами самодіагностики та способами саморозкриття, а також з адаптивними засобами задоволення потреб.

Вступне слово: «Доброго дня, друзі! Напевно кожен із вас хоча б один раз у житті стикався із ситуацією, коли хотілося бути схожим на когось із «більш популярних» товаришів, хотілося бути більш розкутим, впевненим у собі чи ін. І напевно у вас виникали питання: як можна змінити себе, як можна стати таким, як улюблений герой кінофільму, спортсмен, співак, можливо, бізнесмен. Наші заняття допоможуть вам краще пізнати себе, свої здібності і характер, нададуть змогу оволодіти різними методами і способами самовдосконалення».

Вправа «Адаптивне спілкування»

Мета: усунення бар'єрів у спілкуванні між учасниками, формування адаптивних потреб.

Інструкція: «Учасники стають щільним колом, закривають очі, їх завдання полягає в тому, щоб вишикуватися із закритими очима за зростом. Після виконання вправи обговорюють почуття, які виникали і чи складно було виконати завдання. Вправу можна варіювати, пропонуючи учасникам вишикуватись за кольором очей, теплотою рук та ін., – але це все проводиться із закритими очима».

Розмова «Познання себе»

Мета: актуалізація бажання учасників пізнати себе.

Інструкція: «Поміркуйте і висловитися з таких питань: Чи багато людей можуть похвалитися тим, що добре знають себе? Уявіть собі, що ви привезли додому новий комп'ютер. Ви знаєте з чого він складається, і тому вирішили одразу ввімкнути його та спробувати ним керувати. Чи можливо це? А якщо можливо, то чим це загрожує людині? Так, у кращому випадку ви лише зламаєте складну техніку, а в гіршому ще й зашкодите собі. Бо перш ніж

керувати, треба знати будову цього приладу, правила користування. Хіба людську психіку не називають найдосконалішим комп'ютером? Адже ті операції, які вони виконують, не підвладні навіть найсучаснішим механізмам. Тож чому ми вважаємо, що з такою складною системою можна поводитися абияк? Знання психології людини, уміння використовувати її закономірності для ефективності нашого розуміння себе та інших людей у край необхідні всім, хто постійно контактує з людьми. Отже, хто хоче досягти успіху в керуванні собою та взаєминах з іншими людьми, має обов'язково цього навчитися».

Вправа «Доброго дня».

Мета: зняття емоційної напруги.

Інструкція: «Для кращого знайомства кожен із вас зараз зробить собі візитку, вкаже на карточці своє ім'я. При цьому ви можете взяти собі будь-яке ім'я: своє справжнє, яке ви маєте з дитинства; ігрове ім'я, наприклад героя кінофільму; ім'я свого близького друга чи хорошого знайомого. Вам надається повна свобода вибору. Ім'я має бути написано розбірливо і достатньо великими літерами. Потім вам необхідно прикріпити свою візитку собі на одяг. Надалі протягом всіх занять ви повинні звертатися один до одного за цими іменами. У вас є 3 хвилини для того, щоб ви зробили свої візитки і підготувалися до знайомства. Потім вам надається 10 хвилин, щоб привітатись з усіма учасниками, починаючи діалог словами: «Добрий день, я радий з тобою познайомитися ...» (далі необхідно назвати ім'я людини, з якою ти вітаєшся, згідно її візитної картки). Під час взаємних привітань вам необхідно підкреслити власну індивідуальність, сказати про себе так, щоб ваш партнер зразу ж запам'ятав вас. Наприклад: «Добрий день, я радий знайомству. Мене звати Олег. Більш за все я люблю комп'ютерні ігри». Всі уважно слухають один одного, щоб запам'ятати індивідуальні якості співбесідників. Потім, коли привітання завершиться, кожен учасник групи по колу назве всіх своїх нових знайомих. При цьому необхідно згадати індивідуальність кожного.

Вправа «Погода в домі»

Мета: створення сприятливого соціально-психологічного клімату в групі.

Інструкція: «Один із учасників групи виходить за двері. Всі хто залишилися в кімнаті домовляються між собою, кого з присутніх вони загадають. Входить відсутній учасник і починає запитувати: «Якщо б ця людина була твариною, то якою?» Той, до кого він звернувся, відповідає йому, висловлюючи свою думку. Питання можуть бути самими різними. Єдина умова полягає в тому, що вони повинні задаватися опосередковано, в описовій формі: «Якщо б ця людина була будинком (картиною, погодою, квіткою, їдою і т. п.) ...» Коли людина, яка вгадує відчуває, що знає того, кого група загадала, він називає його. Можна вгадувати до трьох спроб. Потім виходить інший представник групи і починає все з початку.

Заняття 2. «Я справжній»

Мета: Налагодити позитивний психоемоційний контакт і створити позитивну мотивацію до майбутнє; сформувати навички самоаналізу, сприяти більш глибокому саморозкриттю.

Ритуал привітання. Інструкція: «Стати в коло, покласти руки один одному на плечі. Привітно поглянути на всіх членів групи і привітатись».

Вправа «Мої інтереси»

Мета: визначити основні інтереси та вміння вихованців.

Інструкція: «Зараз у нас буде можливість продовжити знайомство. Зробимо це таким чином: ведучий буде стояти в центрі кола (для початку ним буду я), пропонує помінятися місцями (пересісти) всім тим, хто володіє якимось певним умінням. Ведучий сам обирає і називає уміння. Наприклад, коли я скажу: «Пересядьте всі ті, хто вміє водити мопед» всі, що вміють повинні помінятися місцями. При цьому той, хто стоїть в центрі кола, має спробувати в момент пересідання зайняти одне з тих місць, що звільнюються, а той, хто залишається в центрі кола без місця, продовжує гру. Використаємо цю ситуацію для того, щоб більше дізнатися один про одного. Крім того, необхідно бути дуже уважними і спробувати запам'ятати, хто з учасників пересідав, тоді коли називали те чи інше уміння. Це нам надалі знадобиться».

Вправа «Згуртування»

Мета: підвищити тонус групи та згуртувати учасників.

Інструкція: «Учасники стають в коло і простягають праву руку вперед у напрямі до центру кола, за сигналом ведучого кожен знаходить собі партнера для рукостискання (кількість учасників має бути парна). Потім всі учасники простягають ліву руку і знову знаходять собі партнера для рукостискання (дуже важливо, щоб це була не та сама людина). Тепер задача учасників полягає в тому, щоб розплутатися, не роз'єднуючи рук. Завдання можна ускладнити, заборонивши будь-яке словесне спілкування».

Завдання «Самодіагностика».

Мета: визначення сильних і слабких сторін кожного з учасників, формування адекватної самооцінки; розвиток здатності до самоаналізу.

Інструкція: «Ми починаємо велику і серйозну роботу над собою. Але спочатку нам необхідно зрозуміти, які ми насправді. Для цього пропонується тест, який допоможе вам відповісти на це питання. А надалі ми постійно будемо повертатися до результатів цього тесту. Так що будьте уважні і відверті самі з собою, якщо ви хочете дійсно змінити себе, стати сильнішим і більш відповідальним, навчитись розуміти свої почуття і контролювати власну поведінку. Люди часто задають питання, але в основному іншим. Ці запитання про що завгодно, лише не про себе самих. Ми з вами постійно будемо відповідати на питання: «Яка я людина?».

Візьміть лист паперу і дайте відповідь на запропоновані питання: мій життєвий шлях: які мої основні успіхи і невдачі? Вплив сім'ї: як на мене впливають мої батьки, інші родичі? Ваші відповіді мають бути відвертими, оскільки, крім вас, їх ніхто не побачить. Лише з вашого дозволу з відповідями ознайомлюся я. До кінця заняття у нас назбирається більше десяти відповідей на це просте і водночас таке складне питання: «Яка я людина?» Ці відповіді допоможуть вам краще розібратися в собі.

Вправа «Всі люди різні»

Мета: розвиток розуміння того, що всі люди по-різному сприймають світ, одні й ті ж самі явища.

Інструкція: «Пропонується протягом 5 хвилин з допомогою кольорових олівців і фарб намалювати або описати, що таке «радість». Підкреслюється, що рисунок може бути конкретним або абстрактним, яким завгодно. Після виконання завдання всі малюнки і описи вкладаються у ящик, у якому вже є приблизно така ж кількість описів й рисунків. Все перемішується, витягується велика пачка, яку учасники розглядають, передаючи аркуші один одному. Зверніть увагу на відмінності у розумінні і представленні поняття «радість». Проводиться невелике обговорення і робиться висновок про те, що люди по-різному сприймають одні й ті ж речі. Аркуші знову складаються у ящик, перемішуються, витягуються, і кожному пропонується знайти свій аркуш. Проводиться обговорення, чи важко це було зробити, аналізується чому. Робиться висновок про те, що кожна людина – особлива, неповторна».

Вправа «Без напруження»

Мета: зняття втоми і напруження.

Інструкція: «Всі сідають на стільці, які утворюють широке коло. В ньому повинно бути стільки стільців, скільки учасників у грі. Психолог стоїть в центрі, без стільця. Зараз я скажу дещо, що може стосуватися декого з вас. Всі кого стосується моє висловлювання, миттєво повинні піднятися зі своїх стільців і зайняти один з тих, які звільнилися. Забороняється сідати на сусідній стілець. Якщо ж моє висловлювання стосується і мене, я також можу зайняти чий – не будь стілець. Той, хто залишився без стільця, стає ведучим. «Всі, хто сьогодні прийшли в школу...», «Всі, хто сьогодні прокинулись в хорошому настрої...», «Всі, у кого є з собою...». Третє питання має бути таким, що може стосуватися лише одного учасника. Після спроби зіграти ведучий пояснює учасникам, що в першому випадку повинні були відгукнутися всі гравці. У другому – лише деякі. А в третьому – одна людина. За допомогою цієї гри ми можемо дізнатись один про одного щось нове».

Вправа «Уподобання»

Мета: визначення основних уподобань учасників; створення сприятливих умов для подальшої роботи.

Інструкція: «Всі учасники групи сідають в коло, отримують невеликий листок. Кожен в верхній його частині пише своє ім'я та ділить листок вертикальною лінією на дві частини. Ліву помічає зверху знаком «+», праву – знаком «-». Під знаком «+» перераховуємо: назву улюбленого кольору, пору року, фрукт, тварину тощо. В правій частині листка під знаком «-» кожен називає: колір який не любить, пору року і т. д. Психолог по черзі зачитує назву кожного пункту, пише свої відповіді і бере участь у вправі разом зі всіма. Як результат вправи всі знайомляться з відповідями один одного».

Рефлексія заняття і завершення роботи.

Ритуал прощання: стати в коло, покласти руки один одному на плечі. Привітно поглянути один на одного і попрощатися.

Заняття 3. «Я в оточуючому світі»

Мета: сприяти активному самоаналізу учасників. Розвивати подальше саморозкриття, самопізнання, розуміння «Я-концепції».

Ритуал привітання.

Вправа «Ефективна комунікація»

Мета: актуалізація роботи учасників групи; налагодження ефективної комунікації.

Інструкція: «Учасники групи сидять в колі, психолог пропонує їм уявити, що склалася така ситуація, коли вам необхідно перевтілитись в який-небудь об'єкт матеріального світу, тварину або рослину. Подумайте і скажіть, який об'єкт, тварину і рослину ви б вибрали».

Вправа «Власна особистість»

Мета: формування вміння аналізувати власну особистість.

Інструкція: «У кожної людини є власна історія про те, що робить його унікальним, відрізняє від інших людей. Учасникам групи пропонується двадцять раз відповісти на питання: «Хто Я?». Писати необхідно те, що перше приходить на думку».

Вправа «Позитивне ставлення»

Мета: розвиток позитивного ставлення членів один до одного.

Інструкція: «Давайте станемо поближче один до одного, зробимо щільне коло і протягнемо руки до середини. За моєю командою всі одночасно візьміться за руки так, щоб в кожного з вас було по одній чужій руці, у обох своїх. При цьому треба постаратися не братися за руки з тими, хто стоїть поряд з вами. Отже, давайте почнемо. Раз, два, три... Тепер, ті хто доторкнулися руками повинні сказати один одному лагідне слово».

Вправа «Самопізнання»

Мета: розвиток здатності до самопізнання.

Інструкція: «Наше Я – одна з найбільш складних загадок. Іноді це Я володіє великим здоровим глуздом, іноді – в ньому звучить голос образи, часом – виявлення власного самолюбства чи голос власної фантазії. Також буває проявом безглуздя і безтурботності. Хоча деякі дії ми здійснюємо всупереч власній волі. Як же розібратися в цій багатогранності власного Я? Можливо, що наше Я існує у вигляді певних шарів, так як і Земля. Давайте спробуємо здійснити екскурсію в глибину власного Я. Це Я можна зобразити у вигляді дерева з різними гілками і корінням. Одна з верхніх гілок – зовнішнє Я. Намалюйте її, придумайте символ для цього Я. Це може бути і графічний символ, або якесь слово. Друга гілка – Я в навчанні. Змалюйте словом або символом це Я. Інша гілка – Я в сім'ї. Зобразіть і цей символ. Ще одна гілка – власне Я в колі друзів і знайомих. Відобразіть його. Можна також показати декілька гілок вашого Я в різному оточенні і ситуаціях, враховуючи хобі та різні інтереси. Ми отримали досить незвичайну крону. Кожен листок на ній відображає вашу багатогранність. Тепер можна зобразити коріння. Намалюйте в масштабі (будьте самокритичні!) ваші характерні особливості: наполегливість, доброту, романтичність, інтереси, фантазію, слабкість, неідеальність, нахили, прив'язаність, почуття гумору – весь набір ваших основних якостей. Намалюйте таке дерево власного Я. Обговоріть малюнки з усіма присутніми. Якщо гілки несуть, за змістом, позитивний характер, а коріння міцно тримає дерево, така людина знаходиться з собою в повній гармонії».

Вправа «Подолання комунікативних та емоційних бар'єрів»

Мета: подолання комунікативних та емоційних бар'єрів в спілкуванні.

Інструкція: «Згадайте і запишіть, якими лагідними словами ви називаєте своїх рідних, близьких, знайомих. Задумайтесь, в яких випадках ви це робите частіше? Коли вам щось треба і ви звертаєтесь з проханням до цієї людини? Або коли у вас хороший настрій? Чи часто ви робите це? Якщо ні, то чому? Що заважає вам проявляти теплі почуття по відношенню до інших людей? Що ви відчуваєте, коли називаєте людей лагідними словами? Як реагують люди на ваше лагідне звернення?».

Вправа «Життєві труднощі»

Мета: визначення тих рис свого характеру, які допомагають розв'язувати життєві труднощі, розвиток здібностей до самоаналізу.

Інструкція: «Ми всі час від часу переживаємо різні труднощі, виявляючи у себе ті риси характеру, які допомагають або заважають нам у житті. Запишіть, будь ласка, кілька складних ситуацій, які траплялися з Вами і спробуйте проаналізувати, які риси вашого характеру «створювали вам проблеми» і за допомогою яких якостей ви справилися з ними. Після роботи – обговорення у парах (якщо група більше 10 осіб) або на коло».

Рефлексія заняття і завершення роботи.

Ритуал прощання.

Заняття 4. «Моя неповторність»

Мета: сприяти подальшому саморозкриттю учасників; навчитись знаходити в собі головні індивідуальні особливості, виділяти свою неповторність.

Ритуал привітання.

Вправа «Індивідуальність»

Мета: сприяння осмисленню власної неповторності та індивідуальності.

Інструкція: На початку занять ми познайомилися один із одним, дізналися нові імена і, саме основне, індивідуальні особливості всіх членів нашої групи. Зараз вам необхідно записати те, що ви запам'ятали про кожного присутнього,

суть його висловлювання про себе. Пригадайте те, що кожен говорив під час знайомства з вами, як говорили про нього інші. Ви можете відзначити і свої певні висновки про індивідуальність конкретної людини, які ви зробили під час занять. Спробуйте пригадати як тільки можна найбільше про кожного з учасників групи. Потім ви сядете в коло і по черзі зачитаете свої записи».

Вправа «Самовдосконалення»

Мета: розвиток потреби самовдосконалення, шляхом визначення найбажаніших особистих характеристик.

Інструкція: «Намалюйте сонце, в центрі сонячного кола напишіть своє ім'я або намалюйте свій портрет. Потім вздовж променів напишіть всі свої найкращі якості. Спробуйте, щоб було як можна більше променів. Ваш малюнок буде відповіддю на питання: Чому я заслуговую поваги? За бажанням, після малювання підлітки демонструють та обговорюють свої малюнки».

Вправа «Асоціативно-рольовий портрет»

Мета: виявлення найкращих сторін особистості.

Інструкція: «Всі ми – це асоціативно-рольовий портрет учасників, всіх тих, хто зібралися в групі. Він покаже, як кожен бачить себе. Один із учасників виходить з кімнати. Психолог просить кожного з учасників сказати що-небудь хороше про того хто вийшов. Це записується. Потім відсутній входить. Учасник повинен вгадати, хто сказав і чому».

Вправа «Життєвий досвід»

Мета: аналіз та інтеграція внутрішнього життєвого досвіду.

Інструкція: «Подумайте про себе, своє життя і спробуйте намалювати або/і написати свій життєвий девіз, який ви могли б намалювати на своїй футболці. Цей напис повинен відображати життєве кредо людини, її основний життєвий принцип, а колір – відповідати її характеру. Всі учасники, після виконання завдання розповідають про свою «футболку».

Вправа «Самовідкриття».

Мета: розвиток здатності до самовідкриття.

Інструкція: «Психолог пропонує написати листи і говорить, що вони будуть зачитані лише на останньому занятті. Листи повинні бути анонімними. Після того як всі завершили писати, тренер їх збирає і складає в попередньо підготовлену пусту коробку. Зміст листів може бути довільним: від розумних думок, які прийшли до учасників групи, до анонімних листів конкретній людині. В останній день занять скринька відкривається, листи виймаються і психолог зачитує їх в слух».

Вправа «Вербальна та невербальна комунікація»

Мета: формування вміння належним чином поєднувати у повсякденному житті вербальну та невербальну комунікацію.

Інструкція: «Група ділиться на дві частини. Одна має виліпити скульптуру людини з розвинутим почуттям власної гідності, друга – людини без почуття гідності. Фігура ліпиться із одного з учасників підгрупи, якому всі інші надають необхідної форми, створюють необхідну міміку. Кожна підгрупа обирає гіда, який і буде описувати скульптуру, розказувати, що і як вона демонструє. Члени іншої підгрупи можуть погоджуватися або не погоджуватися, вносити свої поправки».

Рефлексія заняття і завершення роботи.

Ритуал прощання.

У неповнолітніх із *агресивним типом* дієвими виявилися когнітивно-поведінкова психотерапія, тренінг розвитку сензитивності з елементами арт-терапії, релаксація. Наведемо приклади корекційних занять, які доцільно пропонувати неповнолітнім із агресивним типом делінквентної поведінки з урахуванням соціально-психологічних диспозицій у типології проявів їх делінквентності, в напрямку корекції надмірної стійкості афекту, імпульсивності, низького рівня самоконтролю та самооцінки мотивації схвалення, дефектів морально-етичної сфери, нездатності до рефлексії, а також підвищення конструктивності мислення, набуття адаптивних стратегій поведінки в конфліктах.

Заняття 1. «Актуалізація особистісних ресурсів»

Мета: поглиблення процесів саморозкриття; отримання позитивного зворотного зв'язку для покращення самооцінки і актуалізації особистісних ресурсів.

Ритуал привітання.

Вправа «Власні побажання»

Мета: надати можливість учасникам висловити власні побажання з приводу недоліків роботи в групі.

Інструкція: «Наша робота від заняття до заняття ставала все більш продуктивною, ми будемо надалі на початку кожної зустрічі відверто ділитися своїми враженнями про те, що відбувалося на минулому занятті. У кожного з вас є можливість поділитися своїми переживаннями, розповісти про свої почуття і думки, які виникли в процесі заняття або вже після нього. Скажіть, що допомагало в роботі над собою? Що не вийшло і чому? Які зауваження є до членів групи, або психолога? Чи все зрозуміло в правилах, за якими працює група? Можливо є пропозиції по їх зміні?».

Вправа «Підвищення самооцінки»

Мета: підвищення рівня самооцінки.

Інструкція: «Кожна людина – унікальна. В чомусь вона ідеальна, неповторна і поза всякою конкуренцією. Але через те, що не всі це помічають, людина може бути не задоволена тим, як оточуючі до неї відносяться. Давайте це виправимо. Поділіться на дві команди. Тепер в середині кожної команди учасники повинні розказати про свої чесноти, завдяки яким вони можуть виділятися серед інших. На підготовку відводиться одна хвилина. А тепер просимо вас розказати про них. Давайте підведемо підсумки і в середині кожної команди визначимо „самого-самого” за тими показниками, які ми визначили. Наприклад, самий високий, веселий, темпераментний і т. д. Тепер необхідно виділити „самого-самого” серед двох команд учасниць».

Вправа «Визначення чеснот»

Мета: визначення найбільших чеснот, що можуть сприяти активному подальшому саморозвитку.

Інструкція: «Виберіть з числа своїх якостей одну, яка найбільше вам подобається. Сядьте зручно, глибоко вдихніть і розслабтесь. Коли і як востаннє проявилася у вашій поведінці дана якість? Відновіть у своїй уяві цей випадок. Що ви тоді бачили? Що чули? Що відчувало ваше тіло, руки, шкіра на обличчі? Пориньте в ту ситуацію і переживіть її ще раз. Ви можете перебувати в цьому стані стільки, скільки захочете. Учасники діляться своїми враженнями від вправи».

Вправа «Перспективи майбутнього»

Мета: формування близької і далекої перспективи майбутнього, крізь призму власних бажань та мрій.

Інструкція: «Відомо, що, даючи іншим, людина отримує більше ніж дає сама, хоча з першого погляду це не так вже й очевидно. Однак в кожній людині є щось, що стримує благодійні поривання. Давайте спробуємо протиставити ці два начала. Поділіться на пари. Тепер я пропоную обговорити ваші потаємні мрії. Адже у кожного є своя мрія, далека, близька, реальна або нездійсненна. Тож поділімося своїми мріями один з одним. Спробуйте також окреслити приблизний план втілення мрій у реальність».

Вправа «Соціальна значущість»

Мета: визначення конкретних індивідуальних характеристик, яких найбільше не вистачає в сучасному суспільстві, усвідомлення соціальної значущості особистісного саморозвитку.

Інструкція: «Давайте всі разом напишемо розповідь про місто, в якому зібралися і живуть найдостойніші люди на Землі. Хтось з нас буде першим і скаже одну-дві фрази, з яких і почнеться наша розповідь. Далі будемо рухатися по колу, за часовою стрілкою, і кожен по черзі буде продовжувати розповідь, давати свої пропозиції».

Вправа «Приховані мотиви поведінки»

Мета: сприяти глибшому пізнанню себе, розумінню прихованих мотивів поведінки, які блокують саморегуляцію.

Інструкція: «Згадайте та опишіть ситуацію, коли Ви відчували сильні негативні емоції; надайте відповіді на 5 запитань, які можна ставити собі, коли Ви сердиті (ображені, налякані): Чому я такий сердитий (ображений, наляканий)? Що я хочу змінити? Що мені потрібно зробити, щоб позбавитися цього почуття? Зрештою, чия це проблема? Наскільки вона «моя»? наскільки «їх»/«його»/«її»? У чому внутрішній сенс даної ситуації для мене? Обговорення в групі (можна розмежувати ситуації, коли «мене образили» і коли «я образила», подумати, де легше поставити себе на місце іншої людини)».

Рефлексія заняття і завершення роботи.

Ритуал прощання.

Заняття 2. «Вдосконалення саморегуляції»

Мета: розвиток чутливості до не вербальних характеристик; вдосконалення саморегуляції емоцій.

Ритуал привітання.

Вправа «Розвиток емпатії».

Мета: стимулювання рефлексії, розвиток емпатії.

Інструкція: «Учасникам пропонується пантомімічно зобразити наступні слова і фрази: зайняти іншу точку зору, принижуватись, вагатись, не має ґрунту під ногами, велике видно здалека, тримати себе в руках, підтримати, захистити, заступитись.

Вправа «Рефлексія»

Мета: формування здатності до рефлексії через малюнок.

Інструкція: «Зараз у вас буде можливість досить нетиповим чином проявити власні творчі здібності. Візьміть листок паперу, складіть його вздовж, потім розгорніть, і на одній стороні аркуша покладіть, з допомогою фарби, плямилюбих форм і кольорів. Після цього листок знову складають і роблять відбиток. Повинно вийти зображення на зразок плям Роршаха. На основі свого малюнка необхідно побачити щось і домалювати зображення таким чином, щоб це щось стало помітним для інших. Учасники групи інтерпретують зображення у відповідності з індивідуальними особливостями автора малюнка.

Вправа «Негативні якості»

Мета: усвідомити цінність та унікальність власної особистості, її здатність здійснювати свідомий вибір та протистояти власним негативним якостям, які виступають причинами конфліктів з оточуючими.

Інструкція: «Учасникам групи пропонує відвідати казковий магазин, у якому треба виставити на продаж, наприклад, риси характеру, які провають конфлікти і замовити собі ті, яких їм не вистачає для конструктивної взаємодії з іншими людьми. Кожен учасник має запропонувати на ринок свій товар – адже щоб магазин процвітав, потрібен великий асортимент. Вправу можна закінчити після того, як кожен учасник хоча б один раз виступив зі своїм товаром або коли учасники задовольнили свою потребу в отриманні потрібних їм особистісних якостей. Після закінчення вправи проводиться дискусія з приводу того, які почуття виникали в учасників тренінгу під час виконання вправи, і що нового про себе вони дізнались?»

Вправа «Взаємна чутливість»

Мета: розвивати вміння взаємної чутливості учасників групи.

Інструкція: «Учасники стають в коло, опустивши голови вниз і не дивлячись один на одного. Завдання групи – називати по порядку числа натурального ряду, намагаючись дійти до найбільшого без помилок. При цьому повинні виконуватись три умови: ніхто не знає, хто почне рахунок і хто назве наступне число (забороняється домовлятися один з одним вербально або невербально; не можна одному й тому ж учасникові називати два числа підряд; якщо потрібне число буде назване вголос двома або більше гравцями, тренер вимагає знову починати з одиниці. Загальною метою групи стає щоденне збільшення досягнутого числа при зменшенні кількості спроб. Тренер повторює учасникам, що вони повинні вміти прислухатися до себе, вловлювати настрій інших, щоб зрозуміти, чи потрібно в даний момент промовчати, чи прийшла пора озвучувати число».

Вправа «Глибинний аналіз»

Мета: виробити вміння глибинного аналізу особливостей особистості, здатності до саморефлексії.

Інструкція: «Уявіть, що безглуздий вчений створив робота, який є Вашою точною копією. Однак, оскільки він – знаряддя зла, Ви б не хотіли, щоб люди приймали його за Вас. Що у Вас є такого, що неможливо скопіювати? Як люди, які добре Вас знають, могли б виявити підміну? Якщо є дехто, хто знає Ваш секрет, чи міг би він скористатися цим для того, щоб впізнати Вас? Ви відкрили всі секрети, проте робот спромігся відтворити все в точності. Який найважливіший секрет Ви відкриєте в останню чергу, щоб самому переконатися, що Ви – це Ви, а не Ваша копія?».

Рефлексія і завершення заняття.

Ритуал прощання.

Заняття 3. «Розвиток комунікативних умінь»

Ціль: знайомство з прийомами ефективного спілкування; розвиток комунікативних умінь.

Ритуал привітання.

З'ясування очікувань від роботи, побажань.

Вправа «Невербальні комунікативні вміння»

Мета: розвиток невербальних комунікативних умінь.

Інструкція: «Учасники стають в ланцюжок. Психолог стає в його кінці, таким чином, що всі були повернуті до нього спиною. Доторкнувшись плеча підлітка, який стоїть по переду тренер пропонує повернутися до нього обличчям. Потім він жестами показує який-небудь предмет (волейбольний м'яч тощо). Перший учасник повертається до другого і показує предмет, другий передає третьому і т. д. Останній учасник показує предмет. Основним правилом гри є те, що все робиться мовчки, використовуються лише жести. При потребі можна попросити показати ще раз. Учасники не повинні повертатися до тих пір поки їх не торкнеться той хто стоїть по переду».

Вправа «Правила ефективної комунікації»

Мета: засвоєння загальних правил ефективної комунікації.

Інструкція: «Полегшіть іншим спілкування з вами, йдіть їм на зустріч. Для цього уважно вивчіть наступні рекомендації і слідуйте їм. Правила: проявляйте відвертий інтерес до інших людей; ідіть на зустріч людям з відкритим серцем; посміхайтесь до того моменту, коли почнете говорити; цікавтеся інтересами інших людей; першим називайте своє ім'я; самі говоріть менше; відповідайте на кожне питання; допомагайте іншим долати труднощі; проявляйте сердечність; будьте спокійні і оптимістичні; говоріть чітко; зацікавлено дивіться на людину».

Вправа «Моя мета»

Ціль: підвищення рівня інтеграції та згуртованості групи, підведення учасників до розуміння, що для того, щоб досягти мети, потрібно враховувати можливості і бажання не тільки свої, а й оточуючих.

Інструкція: «Учасники розраховуються на 1-й – 2-й, тренер малює на підлозі лінію, по обидва боки на відстані 1м. – ще дві лінії. Дві підгрупи стають по різні боки центральної лінії, беруться за руки, ставлять ногу до ноги. Їм потрібно, не розриваючи ніг, дійти до лінії. Команда, в якій учасники розірвали ноги, повертається назад. Вправа триває до тих пір, поки обидві команди не дійдуть до фінішу. Запитання для обговорення: чи важко було йти до мети? Чи відчували Ви підтримку інших? Чи намагалися самі допомогти команді? Як бачити, як і у цій вправі, так і в конфліктній ситуації, потрібно діяти узгоджено, враховуючи не тільки бажання і можливості свої, а й інших».

Вправа «Прийоми активного спілкування»

Мета: навчити учасників прийомам активного спілкування.

Інструкція: «Учасникам пропонується поспілкуватися між собою 3 хвилини. Для цього вони розбиваються на пари. Тема спілкування задається: наприклад, «Власне майбутнє», «Мої переживання». Учасники мають спілкуватися тільки в рамках заданої теми. Ведучий спостерігає за тим, щоб між співрозмовниками під час бесіди не виникало пауз. Після завершення діалогу учасники об'єднуються у дві підгрупи (група перших номерів і група других). Кожній підгрупі дається завдання обговорити і на аркуші паперу

написати «Скарбничка труднощів у спілкуванні» – згідно принципу «у багатьох...», «деякі...». Групи представляють свої «Скарбнички труднощів у спілкуванні», називаючи ці труднощі, наслідки, емоції, які виникають та пропонують можливості їх уникнення. Запитання для обговорення: Чи важко спілкуватися на задану тему? Чи виникали у Вас труднощі під час спілкування? Які емоції у Вас виникали під час виконання вправи? Чи дізналися Ви про щось нове, яке пригодиться Вам надалі?

Рефлексія та завершення заняття.

Ритуал прощання

Заняття 4. «Адекватна самооцінка»

Мета: удосконалення вміння ефективно спілкуватися; розвивати комунікативні навички.

Ритуал привітання.

З'ясування очікувань від роботи, побажань.

Вправа «Моя самооцінка»

Мета: формування адекватної самооцінки; визначення сильних та слабких сторін особистості для подальшої їх корекції.

Інструкція: «За допомогою жеребкування обирають першого учасника. Решта членів групи діляться на дві команди. Перша команда говорить про позитивні риси або добрі вчинки, друга – про вади або погані вчинки. Групи роблять свої заяви по черзі 4-5 разів. Після цього слово надають першому учаснику. Він мовчки слухав і похвалу, й критику на свою адресу, а тепер може поділитися своїми переживаннями, сказати, з чим він згоден, а з чим – ні. Звичайно краще, якщо його друзі висловлюватимуть критичні зауваження, а компліменти доручити його опонентам. Після завершення розбору за бажанням виходить інший учасник і робота продовжується до тих пір, поки є бажуючі.

Вправа «Вихована людина»

Мета: засвоєння окремих правил спілкування вихованої людини.

Інструкція: «Поведінка вихованої людини повинна відповідати загальноприйнятим нормам і правилам. Вам необхідно слідкувати за своїми

манерами, правильно і достойно вести себе за столом, бути ввічливими зі старшими, вміти тримати себе безпосередньо, як в знайомому, так і малознайомому товаристві. Наприклад, непристойно кричати, голосно перемовлятися, перебивати іншого, нав'язуватися в друзі і знайомі, задавати не скромні питання. Загальна культура передбачає певну начитаність людини, більш - менш широке коло інтересів і знань, зовнішня охайність, добросовісність, емоційну стриманість і, основне, порядність. Група ділиться на трійки і кожна з них методом «мозкової атаки» «накидає» максимум правил спілкування вихованої людини. Потім вироблені правила зачитуються і записуються на ватмані, ті з них які повторюються найчастіше, позначаються зірочками як найважливіші».

Домашнє завдання.

Мета: вдосконалення вмінь вербальної комунікації, налагодження нових контактів з не знайомими людьми.

Інструкція: «Вам необхідно до наступного заняття познайомитись як мінімум з двома новими людьми. Це можуть бути ваші сусіди по будинку, з якими ви ще досі не знайомі, чи учні вашої школи, з якими ви досі не знайомі і т. д. Використайте для цього будь – яку можливість».

Рефлексія і завершення заняття.

Ритуал прощання.

У правопорушників із *соціально-пасивним типом* прояву делінквентної поведінки ефективними були групова дискусія, рольові ігри, соціотренінг, аутоотренінг, психодрама (соціодрама). Наведемо приклади корекційних занять, які доцільно пропонувати неповнолітнім із соціально-пасивним типом делінквентної поведінки з урахуванням соціально-психологічних диспозицій у типології проявів їх делінквентності, в напрямку корекції підвищення стресостійкості, порушень у налагодженні міжособистісних контактів, зниженні ексцентричності, тривожності, астено-невротичних проявів, циклотимності, негативізму, підозрливості.

Заняття 1. «Досягнення цілей»

Мета: розвиток вміння аналізувати свої особистісні якості; відпрацювання навичок подолання перешкод на шляху досягнення цілей.

Ритуал привітання.

З'ясування очікувань від роботи, побажань.

Вправа «Програма дій»

Мета: скласти конкретну програму дій на найближче майбутнє кожним учасником групи.

Інструкція: «Давайте обговоримо ваші цілі на майбутнє, конкретні дії, які ви плануєте здійснити для їх досягнення. У кожного вас є 3-4 хвилини для того щоб розповісти про них своїй групі. Учасники групи можуть задавати вам питання, конкретизувати цілі, допомагати у визначенні шляхів їх досягнення».

Вправа «Визначення життєвих цілей»

Мета: формування вмінь визначати життєві цілі на майбутнє.

Інструкція: «Багато є людей, що не розуміють себе, мотивів власних вчинків, причин радості. Але наші заняття дають вам можливість допомогти один одному усвідомити процес становлення себе як особистості. Один учасник (за бажанням) сідає на стілець, що знаходиться осторонь інших і просить всіх інших учасників розказати йому про майбутнє. При цьому необхідно окремо виділити: професійне майбутнє, тобто ким він буде в майбутньому; майбутня сім'я, яка в нього буде дружина (чоловік), діти; особистісні якості, що будуть у нього в майбутньому. Необхідно визначати хронологічні рамки, наприклад майбутнє через рік, через п'ять років, десять».

Вправа «Дорога мого життя»

Мета: розвивати цілісність бачення свого життя, саморефлексію.

Інструкція: «Учасникам групи пропонується фарбами або кольоровими олівцями намалювати дорогу свого життя, розбиваючи на етапи (минуле, теперішнє, майбутнє). Далі відбувається аналіз і обговорення».

Вправа «Контраст»

Мета: розвиток емоційної саморегуляції.

Інструкція: «Ця вправа корисна, якщо треба зняти роздратування, знизити агресивність або ж мобілізуватись у ситуаціях розгубленості, сильного хвилювання. Її можна використовувати у будь-якій обстановці, непомітно для оточуючих. Отож, сядьте зручно, стисніть праву руку у кулак (з максимальним зусиллям) і тримайте її міцно стиснутою приблизно 10-12 секунд. Розслабтеся та із заплющеними очима прислухайтеся до відчуття знятої напруги (це може бути, тепло, жар, тягар, пульсування, набухання). Те ж саме повторіть із лівою рукою. Потім чергуйте напругу та розслаблення двома руками одночасно».

Вправа «Негативи моєї поведінки»

Мета: розвантаження пам'яті від непотрібної інформації, розвиток вміння усвідомлено проживати своє життя, вміння знаходити негативи у своїй поведінці та працювати з ними.

Інструкція: «Згадайте вчорашній день у зворотному порядку – з моменту, коли Ви лягали спати і до моменту ранкового пробудження; зверніть увагу на ті моменти, які Вам важко було пригадати (проаналізуйте їх). Візьміть собі за правило використовувати цю техніку постійно, щовечора».

Рефлексія і завершення заняття.

Ритуал прощання.

Заняття 2. «Подолання життєвих перешкод»

Мета: розвиток вміння аналізувати свої особистісні якості; відпрацювання навичок подолання перешкод на шляху досягнення цілей.

Ритуал привітання.

З'ясування очікувань від роботи, побажань.

Вправа «Досягнення бажаного»

Мета: формування вміння ставити перед собою цілі, що сприятимуть досягненню бажаного.

Інструкція: «Психолог просить учасників намалювати себе такими, якими вони є; такими, якими хотіли б бути; і такими, якими їх бачать інші люди. Під час обговорення учасники намагаються відповісти на питання, чим викликані

розбіжності в уявленнях про те, яким ти хотів би бути і яким тебе бачать інші, з тим, який ти є насправді».

Вправа «Ефективне використання свого часу»

Мета: допомогти учасникам групи навчитися використовувати свій час, протягом дня більш ефективно.

Інструкція: «Психолог малює на дошці велике коло і пропонує наступне завдання: це зріз вашого життя, одного типового дня. Спочатку розділимо коло на чотири умовні частини пунктиром. В кожній з цих частин 6 годин. Тепер хтось із вас покаже скільки часу в нього йде: на сон; на навчання; на друзів; на домашню роботу; на сім'ю; на самотність; на все інше. Дивлячись на коло свого життя задайте собі наступні питання: Чи задоволені Ви тим, як проходить ваш день? Нехай в ідеалі, однак які границі хотілося б змінити в цьому колі? Що легко і що важко змінити к вашому житті? Чого не вистачило для дійсного відображення вашого життя? Чому все ж таки ми чекаємо і прагнемо змін?».

Вправа «Визначення слабких якостей»

Мета: сприяти визначенню слабких сторін особистості, які не дозволяють досягати бажаного результату.

Інструкція: «Учасникам групи пропонується поговорити про їх життя і пофантазувати про те, що можна було б зробити по іншому. Психолог просить їх уявити, що вони перенеслися на певний етап свого життя, який їм хотілося б змінити. Групі пропонується намалювати цю подію так, як воно могло б бути. Учасники повинні також запропонувати дії, які їм треба було зробити, щоб добитися іншого розвитку подій».

Обговорення: спочатку кожен підліток розкаже про реальну подію із його минулого. Потім вони розповідають, яким чином хотіли змінити це минуле. Підлітків стимулюють до того, щоб вони радили один одному шляхи зміни минулого.

Вправа «Життєві проблеми»

Мета: отримання досвіду внутрішньо-психічної роботи над життєвими проблемами.

Інструкція: «Займіть зручну позу, розслабтеся, викличте фоновий стан. Уявіть себе на галявині лісу, огляньтеся довкола, роздивіться дерева, кущі, зелену траву. Ви помічаєте стежину, яка веде до лісу, ступаєте на неї, вона вузька і поступово піднімається вгору. Ви прямуєте стежкою, спостерігаєте за природою, квітами, ліанами, які обвивають дерева, потім бачите, що стежка привела Вас до гори, Ви повільно піднімаєтеся нею і за черговим поворотом бачите старий, закинутий храм. Місцями його колони поросли мохом, оббиті плющем. Ви заходите всередину, відчуваєте приємну прохолоду мармурових стін, настрої спокійно-святковий, піднесений, ніби Ви маєте зустрітися з чимось святим... Всередині храму Ви зустрічаєте мудреця – у довгому одязі, з довгою сніжно-білою бородою і дуже добрим поглядом сірих очей. Ви підходите до Нього, вклоняєтесь і бачите, що мудрець простягає Вам пергаментний згорток. Ви відчуваєте, що цьому мудрецю відомо про Вас все, відчуваєте приємне тепло і любов, які випромінює Його постать. Берете згорток, дякуєте мудрецеві і повільно виходите з храму. Оглядаєтесь довкола, розгортаєте пергамент, дивитесь, що там... Повільно, не поспішаєте повертаєтесь знайомою стежиною назад... Після виконання вправи корисно намалювати те, що найбільш врізалось у пам'ять з цього сюжету. За потреби і бажання учасників, вони можуть поділитися враженнями від виконання вправи.

Рефлексія і завершення заняття.

Ритуал прощання.

Заняття 3. «Внутрішньо-психічний досвід особистості»

Мета: інтеграція отриманих раніше знань і вмінь, внутрішньо-психічного досвіду особистості.

Ритуал привітання.

З'ясування очікувань від роботи, побажань.

Вправа «Розвиток саморефлексії»

Мета: розвиток саморефлексії, інтеграція внутрішньо-особистісного досвіду учасників тренінгу.

Інструкція: «Учасникам дається завдання написати самим собі лист, в якому потрібно висловити побажання, рекомендації, правила, вправи і т. ін., які б ілюстрували. Що не слід робити у конфліктній ситуації, як потрібно поводитись. Кожен пише лист для себе, виходячи з власних психологічних особливостей та власного досвіду поведінки у конфліктних ситуаціях. І в майбутньому, потрапивши в таку ситуацію, вам буде достатньо згадати цей лист і більш зважено приймати рішення щодо власної стратегії поведінки. За бажанням учасники зачитують написані листи».

Вправа «Конструктивні моделі поведінки»

Ціль: закріпити досвід самоаналізу; сприяти вибору конструктивних моделей поведінки у життєвих ситуаціях.

Інструкція: «Зустрівшись із важким випробовуванням, ви можете: ухилитися від нього; покластися на інших людей; пройти цей «шлях», здобувши «внутрішній ґрунт під ногами». У зв'язку з кожним важким випробовуванням, які мені довелося пройти у цьому житті, я запитую себе: «Що саме послужило мені тією внутрішньою опорою, яка дала мені змогу вижити і продовжити свій шлях. Я оцінюю, настільки міцною була ця внутрішня опора в кожному випадку. Елементами моєї внутрішньої непорушної опори можуть бути: віра, любов до життя, наполегливість, мужність, надія, відповідальність, упевненість у своїй правоті.

Після обміну результатами проведеного самоаналізу, тренер звертається до групи: «У кожного з нас є деяка сила, яка залишається непорушною, щоб не сталося. Ми можемо назвати це твердинею нашої істоти або внутрішньою силою, опорою стрижнем, або нашою сутністю, але це неважливо. Буремні води величної ріки під назвою «Життя» намагаються зруйнувати, зламати цей стрижень своєю лавиною бід, проблем та неприємностей, але це та твердиня у нас, яка найбільш міцна, стійка та непорушна, це та опора, яка допомагає вистояти у важких життєвих ситуаціях. Це те, на чому ми стоїмо у нашому житті, те, що дає змогу з упевненістю переборювати наші випробування».

Вправа «Саморегуляції тривоги»

Мета: засвоєння практичних навичок саморегуляції тривоги у різних життєвих ситуаціях.

Інструкція: «Розбийтеся по парах. Проговоріть та програйте ситуацію, коли за допомогою нижче наведених прийомів саморегуляції Ви: знімаєте тривогу перед контрольною роботою чи екзаменом; знімаєте страх виступу перед аудиторією; зменшуєте переживання перед зустріччю з людиною, з якою у Вас напередодні був конфлікт.

Наведіть приклади, коли ще можна застосовувати ці прийоми (засоби і методи саморегуляції): «переінтерпретація» (реінтерпретація) симптомів тривоги: усвідомте, що ознаки тривоги – це знаки готовності людини до активної дії, їх відчуває більшість людей, вони активують резерви організму і допомагають краще виконати якусь діяльність. Подумайте, про що говорить Ваша тривога, яка її роль у Вашому житті; налаштування на визначений емоційний стан: пропонується подумки зв'язати тривожний емоційний стан з певними образами (мелодія, колір, пейзаж), спокійний розслаблений стан – з іншими образами, а впевнений, «переможний» – ще з іншими. Потрібно відтренувати себе так, щоб «прокручування» в уяві цих образів дозволяло викликати відповідний емоційний стан. При сильному хвилюванні спочатку потрібно згадати перше налаштування, потім – друге і, нарешті, третє, повторивши його кілька разів; «виконання ролі»: у складній ситуації корисно уявити собі образ для наслідування (наприклад, улюбленого героя фільму чи книги), ввійти в роль і діяти наче від його імені; дихання: робота над способами нормалізації дихання для зняття напруження; розслаблення: активізація прийомів релаксації; мисленнєве тренування: тривожна ситуація уявляється заздалегідь у всіх деталях, ретельно продумуються шляхи її розвитку; репетиція – програвання ситуації, яка викликає тривогу (психодрама); «моделювання» відрефлексованої тривоги: у ситуаціях гострої тривоги відрефлексовану (усвідомлену і проаналізовану) ситуацію моделюють в уяві у напрямку нівелювання її гостроти; «доведення до абсурду» – моделювання чи програвання тривожних ситуацій, доведення їх до абсурду, сміху;

«переформулювання задачі»: зосередження на меті актуального моменту, а не на оцінці своїх досягнень чи тому, як виглядаєш; «зелене яблуко» – пошук способів знижувати значимість ситуації, вміти гідно приймати поразку, вміти «програвати»; лист до об'єкта, який викликає тривогу чи страх: у листі необхідно виразити те, що Вас тривожить».

Вправа «Я в тобі впевнений»

Мета: згуртування учасників групи, підняття емоційного тону, рівня взаєморозуміння і підтримки.

Інструкція: «Об'єднайтеся в пари, сядьте один навпроти одного. Посидіть деякий час, мовчки, просто дивлячись в очі. Це важко, не зовсім звично, але ж Ви вже добре знайомі. Тепер по черзі висловлюйтесь, кожного разу починаючи фразу словами «Я впевнений (-на), що ти...». Наприклад, «Я впевнена, що ти ніколи не скажеш про мене поганого», «Я впевнена, що ти допоможеш мені, якщо буде потрібно».

Рефлексія: що Ви відчуваєте після закінчення вправи? Чи змінювалися Ваші почуття протягом виконання завдання? Який з цих етапів виявився найскладнішим?

Ритуал прощання.

Заняття 4. «Нові грані особистості»

Ритуал привітання.

З'ясування очікувань від роботи, побажань.

Вправа «Активне самопізнання»

Мета: сприяти активному самопізнанню; допомогти розкрити нові грані особистості.

Інструкція: «У вас є остання можливість уважно подумати і записати, що нового ви дізналися про себе. Чи ці нові грані вашої особистості надалі будуть сприяти певній активності у різних сферах діяльності: навчанні, сімейних відносинах, спілкуванні з друзями, виборі нових інтересів та хобі.

Ви маєте п'ять хвилин для того щоб описати ті можливості, які відкриваються вам після наших занять.

Вправа «Позитивні зміни»

Мета: закріпити почуття згуртованості; виявити всі позитивні зміни, що відбулися з кожним індивідуально.

Інструкція: «Кожен із вас має вигадати (намалювати малюнок, написати лист) подарунок, який хотілося б презентувати тій людині, яка сидить поруч. Головна умова полягає в тому, що подарунок не повинен бути виключно матеріальним і він повинен якомога краще підходити цій людині, дарувати їй радість. Даруючи подарунок кожен повинен пояснити чому обрав саме його. Учасник якому презентували подарунок, висловлює свою думку з приводу того чи подарунок йому сподобався».

Рефлексія і завершення заняття.

Ритуал прощання.

Методика діагностики поведінки особистості в конфліктній ситуації
(К. Томас, адаптація Н. Гришиної)

Типова карта методики

1. А. Іноді я надаю іншим можливість взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
Б. Замість того щоб обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не згодні.
2. А. Я стараюся знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся залагодити справу з урахуванням інтересів іншого та моїх власних.
3. А. Зазвичай я настійливо прагну досягти свого.
Б. Я стараюся заспокоїти іншого та переважно зберегти наші відносини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Залагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого.
Б. Я стараюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.
6. А. Я намагаюся уникнути виникнення прикрощів для себе.
Б. Я стараюся досягти свого.
7. А. Я намагаюся відкласти розв'язання спірного питання, щоб згодом вирішити його остаточно.
Б. Я вважаю за потрібне поступитися в чомусь, щоб досягти більшого.
8. А. Зазвичай я настійливо прагну досягти свого.
Б. Я насамперед стараюся ясно визначити, у чому полягають порушені інтереси та питання.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.
Б. Я докладаю зусиль, щоб досягти свого.

10. А. Я твердо прагну досягти свого.
Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Я насамперед стараюся ясно визначити, у чому полягають порушені інтереси та питання.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого та переважно зберегти наші відносини.
12. А. Часто я уникаю займати позицію, яка може спричинити спори.
Б. Я даю іншому можливість у чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
13. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору та запитую про його погляди.
Б. Я намагаюся показати іншому логіку та перевагу моїх поглядів.
15. А. Я стараюся заспокоїти іншого та переважно зберегти наші відносини.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруженості.
16. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.
Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. А. Зазвичай я наполегливо стараюся досягти свого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
Б. Я даю іншому можливість у чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19. А. Я насамперед намагаюся ясно визначити, у чому полягають порушені інтереси та спірні питання.
Б. Я стараюся відкласти розв'язання спірного питання, щоб згодом вирішити його остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.
Б. Я стараюся знайти найкраще поєднання вигравів і втрат для нас обох.
21. А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

- Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка є середньою між моєю позицією та точкою зору іншої людини.
- Б. Я відстоюю свої бажання.
23. А. Зазвичай я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
- Б. Іноді я надаю іншим можливість узяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.
- Б. Я стараюся переконати іншого прийти до компромісу.
25. А. Я намагаюся показати іншому логіку та перевагу моїх поглядів.
- Б. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.
26. А. Я пропоную середню позицію.
- Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
27. А. Часто я уникаю займати позицію, яка може спричинити спори.
- Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
28. А. Зазвичай я настійливо прагну досягти свого.
- Б. Залагоджуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншого.
29. А. Я пропоную середню позицію.
- Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.
30. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.
- Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли досягти успіху.

Обробка даних

№	Суперництво	Співпраця	Компромiс	Уникнення	Прийняття
1				А	Б
2		Б	А		

3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
11		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А

Методика діагностики показників і форм агресії (А. Басс, А. Даркі в адаптації О. Хван, Ю. Зайцевої, Ю. Кузнецової);

Інструкція: «Уважно прочитайте твердження. Якщо ви згодні з твердженням, то ставте знак «+», якщо ні, ставте знак «-».

1. Временами я не могу справиться с желанием причинить вред другим.
2. Иногда сплетничаю о людях, которых не люблю.
3. Я легко раздражаюсь, но быстро успокаиваюсь.
4. Если меня не попросят по-хорошему, я не выполняю.
5. Я не всегда получаю то, что мне положено.
6. Я знаю, что люди говорят обо мне за моей спиной.
7. Если я не одобряю поведение друзей, я даю им это почувствовать.
8. Когда мне случалось обмануть кого-нибудь, я испытывал мучительные угрызения совести.
9. Мне кажется, что я не способен ударить человека.
10. Я никогда не раздражаюсь настолько, чтобы кидаться предметами.
11. Я всегда снисходителен к чужим недостаткам.
12. Если мне не нравится установленное правило, мне хочется нарушить его.
13. Другие умеют почти всегда пользоваться благоприятными обстоятельствами.
14. Я держусь настороженно с людьми, которые относятся ко мне несколько более дружелюбно, чем я ожидал.
15. Я часто бываю несогласен с людьми.
16. Иногда мне на ум приходят мысли, которых я стыжусь.
17. Если кто-нибудь первым ударит меня, я не отвечу ему.
18. Когда я раздражаюсь, я хлопаю дверями.
19. Я гораздо более раздражителен, чем кажется.
20. Если кто-то воображает себя начальником, я всегда поступаю ему наперекор.
21. Меня немного огорчает моя судьба.

22. Я думаю, что многие люди не любят меня.
23. Я не могу удержаться от спора, если люди не согласны со мной.
24. Люди, увиливающие от работы, должны испытывать чувство вины.
25. Тот, кто оскорбляет меня и мою семью, напрашивается на драку.
26. Я не способен на грубые шутки.
27. Меня охватывает ярость, когда надо мной насмеются.
28. Когда люди строят из себя начальников, я делаю все, чтобы они не зазнавались.
29. Почти каждую неделю я вижу кого-нибудь, кто мне не нравится.
30. Довольно многие люди завидуют мне.
31. Я требую, чтобы люди уважали меня.
32. Меня угнетает то, что я мало делаю для своих родителей.
33. Люди, которые постоянно изводят вас, стоят того, чтобы их щелкнули по носу.
34. Я никогда не бываю мрачен от злости.
35. Если ко мне относятся хуже, чем я того заслуживаю, я не расстраиваюсь.
36. Если кто-то выводит меня из себя, я не обращаю внимания.
37. Хотя я и не показываю этого, меня иногда гложет зависть.
38. Иногда мне кажется, что надо мной смеются.
39. Даже если я злюсь, я не прибегаю к «сильным» выражениям.
40. Мне хочется, чтобы мои грехи были прощены.
41. Я редко даю сдачи, даже если кто-нибудь ударит меня.
42. Когда получается не по-моему, я иногда обижаюсь.
43. Иногда люди раздражают меня одним своим присутствием.
44. Нет людей, которых бы я по-настоящему ненавидел.
45. Мой принцип: «Никогда не доверять «чужакам».
46. Если кто-нибудь раздражает меня, я готов сказать, что я о нем думаю.
47. Я делаю много такого, о чем впоследствии жалею.
48. Если я разозлюсь, я могу ударить кого-нибудь.
49. С детства я никогда не проявлял вспышек гнева.

50. Я часто чувствую себя как пороховая бочка, готовая взорваться.
51. Если бы все знали, что я чувствую, меня бы считали человеком, с которым нелегко работать.
52. Я всегда думаю о том, какие тайные причины заставляют людей делать что-нибудь приятное для меня.
53. Когда на меня кричат, я начинаю кричать в ответ.
54. Неудачи огорчают меня.
55. Я дерусь не реже и не чаще чем другие.
56. Я могу вспомнить случаи, когда я был настолько зол, что хватал попавшуюся мне под руку вещь и ломал ее.
57. Иногда я чувствую, что готов первым начать драку.
58. Иногда я чувствую, что жизнь поступает со мной несправедливо.
59. Раньше я думал, что большинство людей говорит правду, но теперь я в это не верю.
60. Я ругаюсь только со злости.
61. Когда я поступаю неправильно, меня мучает совесть.
62. Если для защиты своих прав мне нужно применить физическую силу, я применяю ее.
63. Иногда я выражаю свой гнев тем, что стучу кулаком по столу.
64. Я бываю грубоват по отношению к людям, которые мне не нравятся.
65. У меня нет врагов, которые бы хотели мне навредить.
66. Я не умею поставить человека на место, даже если он того заслуживает.
67. Я часто думаю, что жил неправильно.
68. Я знаю людей, которые способны довести меня до драки.
69. Я не огорчаюсь из-за мелочей.
70. Мне редко приходит в голову, что люди пытаются разозлить или оскорбить меня.
71. Я часто только угрожаю людям, хотя и не собираюсь приводить угрозы в исполнение.
72. В последнее время я стал занудой.

73. В споре я часто підвищую голос.

74. Я стараюсь обычно скрывать свое плохое отношение к людям.

75. Я лучше соглашусь с чем-либо, чем стану спорить.

Обробка результатів

Шкали	Прямі Твердження	Зворотні твердження	Коефіцієнт
Фізична агресія	1, 25, 33, 48, 55, 62, 68	9, 17, 41	10
Непряма агресія	2, 18, 34, 42, 56, 63	10, 26, 49	8
Роздратування	3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72	11, 35, 69	11
Негативізм	4, 12, 20, 23, 36		20
Образа	5, 13, 21, 29, 37, 51, 58	44	9
Підозрілість	6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59	65, 70	10
Вербальна агресія	7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73	39, 66, 74, 75	13
Почуття провини	8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67		11

О. Хван пропонує більш складну схему. Сирі бали за кожною шкалою необхідно помножити на коефіцієнт, мета якого привести максимальне значення за кожною шкалою до 100 балів. Потім ці бали переводяться в стени:

Стени	Результати в балах		Інтерпретація
	Фізична агресія	Непряма агресія	
	Вербальна агресія	Роздратування	
	Негативізм	Підозрілість	
	Почуття провини	Образа	
1	0 -20	0	Низький рівень
2	20 – 30	0 – 14	
3	31 – 41	15 – 25	Середній рівень
4	42 -52	26 – 36	
5	53- 63	37 – 47	Підвищений рівень
6	64 -74	48 – 58	
7	75 – 85	59 – 69	Високий
8	86 – 96	70 – 80	Дуже високий
9	97 і вище	81 – 92	
10		92 і вище	

Фізична, непряма і вербальна агресія разом утворюють сумарний індекс агресивних реакцій, а образа і підозрілість – індекс ворожості.

Стени	Результати в балах		Інтерпретація
	Агресивність	Ворожнеча	
1	0 -17	0	Низький рівень
2	18 – 27	0 – 14	
3	28 – 38	15 – 25	Середній рівень
4	39 – 49	26 – 36	
5	50 - 60	37 – 47	Підвищений рівень
6	61 - 71	48 – 58	
7	72 - 82	59 – 69	Високий
8	83 - 93	70 – 80	Дуже високий
9	94 і вище	81 – 92	
10		92 і вище	

Користуючись даною методикою, необхідно пам'ятати, що агресивність, як властивість особистості, і агресія, як акт поведінки, можуть бути зрозумілі в контексті психологічного аналізу мотиваційно-потребнісної сфери особистості.

Вибірку стандартизації склали 646 підлітків 16-17 років, які навчаються в загальноосвітніх школах (400 осіб), гімназіях (180 осіб), дитячих будинках – інтернатах (66 осіб). Таким підбором випробовуваних прагнули забезпечити репрезентативність вибірки.

Дана вибірка була перевірена на нормальність розподілу. Значення розраховувалися окремо для кожної шкали опитувальника у двох варіантах:

1. Для «сирих» балів, де за кожне збіг із ключем нараховується 1 бал.
2. «Сирі» бали помножені на запропонований коефіцієнт.

Обидва показники, що не перевищують в три рази свою помилку репрезентативності, з чого ми можемо зробити висновок, що розподіл не відрізняється від нормального. Таким чином, можна стверджувати, що введення коефіцієнта не призводить до спотворення даних.

Для перевірки стійкості розподілу був перевірений половинний (отриманий на половині вибірки) розподіл. Стійкість розподілу перевіряється з метою визначення здатності вибірки моделювати розподіл генеральної

сукупності. Передбачається, що якщо половинний розподіл добре моделює конфігурацію цілого розподілу, то цілий розподіл буде також добре моделювати розподіл генеральної сукупності. З вибірки випадковим чином були відібрані 323 анкети та прораховані вищеописаним способом. Отримані результати також свідчать про те, що розподіл не відрізняється від нормального.

«Сирі» бали переводяться в «стени». Середнє арифметичне в «сирих» балах приймається за точку відліку. Вправо і вліво відміряються інтервали, рівні $\frac{1}{2}$ стандартного відхилення.

Методика «Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації» (Т. Дорелейерс, адаптація А. Луценко, О. Шиян)

Частина I

ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ

1. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВИ

Дані про особу підлітка: прізвище, ім'я, по батькові

дата народження

місце народження

стать

національність

статус (номер і дата рішення про надання відповідного статусу, назва органу, який прийняв рішення)

фактичне місце проживання

місце реєстрації

телефон:

Відомості про сім'ю (або сім'ю, в якій виховується підліток):

прізвище, ім'я, по батькові:

- батька або особи, яка його замінює
- матері або особи, яка її замінює

дата та місце народження:

- батька або особи, яка його замінює
- матері або особи, яка її замінює

професія:

- батька або особи, яка його замінює
- матері або особи, яка її замінює

місце роботи:

- батька або особи, яка його замінює
- матері або особи, яка її замінює

поштова адреса:

- батька або особи, яка його замінює
- матері або особи, яка її замінює

телефон: • батька або особи, яка його замінює • матері або особи, яка її замінює

відомості про шлюб батьків: • батька • матері

місце та дата смерті: • батька • матері

Останнє місце навчання: назва й тип загальноосвітнього навчального закладу, адреса, телефон

Якщо працює або суміщає навчання і роботу: професія, місце роботи, роботодавець, телефон

У даний час підозрюється у вчиненні злочину: характер правопорушення, наслідки скоєння, правопорушення

2. ЗНАЙОМСТВО

Протокол знайомства

Після того як Ви представилися підліткові, поясніть суть протоколу!

Підліток

1. Ситуація, в якій опинився підліток

- а) Як і коли тебе затримали?
- б) Чи ти чітко уявляєш собі, що з тобою трапиться далі?
- в) Як ти себе почуваш тут?
- г) Чи є що небудь, у чому тобі потрібна допомога прямо зараз?

3. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Підліток

1. Перебіг подій та обставини

- а) Чи можеш ти розповісти мені, що сталося?

Якщо підліток відмовляється, переходимо до підрозділу питань 3.

2. Сприйняття ситуації підлітком

- а) Що ти відчував, коли це відбулося? Що ти відчуваєш зараз?
- б) Коли ти це зробив, ти був нетверезий, уживав наркотичні засоби, приймав які небудь пігулки? Що тебе спонукало до скоєння правопорушення?

в) Ти відчуваєш себе відповідальним за те, що трапилося?

г) Ти шкодуєш про те, що зробив?

У разі, якщо були жертви:

А як ти думаєш, як він/вона пережив те, що трапилося?

д) Іноді підлітки хочуть виправити те, що вони зробили неправильно, а ти?

є) Ти сам думав про можливе відшкодування збитків?

Якщо підліток відповів на зазначені запитання, то переходимо до наступного блоку питань «Батьки».

3. Сприйняття ситуації підлітком, котрий відмовляється відповідати

а) Що ти відчуваєш з приводу того, що з тобою відбулося?

А як, на твій погляд, усе це зв'язано?

б) Тобі не приходила думка, що ти теж відіграв якусь роль у цій події?

Ставлення підлітка до факту

Визнає факт злочину/правопорушення

Визнає частково

Не визнає факту злочину/правопорушення

4. ЧИННИКИ ОТОЧЕННЯ

Підліток

1. Ситуація вдома

а) Як у тебе справи вдома? З ким ти живеш? Чи є у тебе своя кімната?

б) Розкажи про свій район. Чи часто ти спостерігаєш або береш участь у хуліганських вчинках, що трапляються у твоєму районі?

б) Хто з тих, із ким ти живеш, перебуває вдома вдень, а хто – увечері?

в) Чи часто ти бачиш батька (матір) (або осіб, які їх замінюють)?

Якщо батьки розлучені:

Чи спілкуються один з одним твої батьки (особи, які їх замінюють)? Як часто? У який спосіб (телефоном, при зустрічі)?

Як часто ти спілкуєшся з батьком/матір'ю (які не проживають із сім'єю)? У який спосіб це відбувається (листування, зустрічі, розмови по телефону)?

2. Події в житті

а) Яка найкраща подія тобі запам'яталася? Яку найгіршу подію ти пережив? Чи відбувалися з тобою ще якісь погані речі?

б) Яку найкращу подію (події) пережила твоя сім'я? Яку тяжку подію (події) пережила твоя сім'я?

3. Здоров'я батьків, братів, сестер

а) Батьки, брати та сестри здорові? Чи вони колись потрапляли в лікарню? З якої причини?

б) Вони коли небудь зверталися до лікаря, соціального працівника або інших служб, що надають допомогу? До кого саме? Чи ти знаєш, чому це сталося?

4. Уживання алкогольних і наркотичних речовин

а) У тебе вдома хтось уживає алкоголь або наркотики? Що саме вживається?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного запитання.

б) Як ти до цього ставишся? Чи турбує ще когось ця ситуація?

5. Злочинність (у сім'ї та серед родичів)

а) Чи були коли небудь у твоїх батьків (осіб, які їх замінюють), братів або сестер контакти з міліцією?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

б) Чи перебував (чи перебуває зараз) хтось з твоїх близьких родичів у в'язниці? А серед інших родичів?

в) Чи знаєш ти, що вони скоїли?

6. Факти насильства

а) Тебе коли небудь били на вулиці? З якої причини?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «д» цього розділу.

б) Чим та як?

в) Чи отримував ти при цьому забиття, поранення? Чи були випадки запаморочення або втрати свідомості після отримання удару?

г) У якій найжорстокішій бійці у своєму житті тобі доводилося брати участь?

Насильство поза сім'єю

немає

легке

середнє

тяжке

д) Чи відбувалися коли небудь у твоїй сім'ї бійки, під час яких хтось отримував поранення?

е) Чи був ти коли небудь жорстоким до інших людей/тварин?

7. Виховна ситуація

а) Як реагують твої батьки (особи, які їх замінюють), коли ти погано поводишся або порушуєш правила поведінки?

б) Як тебе карають удома?

в) Чи вважаєш ти своїх батьків (осіб, які їх замінюють) дуже суворими? Яке найсуворіше покарання було в тебе в житті?

г) Чи спричиняє твоя національність проблеми тобі або іншим членам твоєї сім'ї?

8. Психологічне та фізичне насильство в сім'ї

а) Чи застосовувалося коли небудь насильство у стосунках між твоїми батьками (особами, які їх замінюють) або твоїми братами й сестрами?

б) Чи тебе коли небудь били вдома?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «в» цього розділу.

Якщо так, то чим саме: ременем, палицею або чимось іншим?

в) Чи твої батьки (особи, які їх замінюють) б'ють твоїх братів або сестер?

Насильство в сім'ї

немає

легке

середнє

тяжке

5. ФУНКЦІОНУВАННЯ В СІМ'І

Підліток

1. Функціонування в сім'ї

а) Що у твоїй сім'ї добре, а що погано? Тобі подобається жити у твоїй сім'ї?

б) Ти ладнаєш з батьком? А з матір'ю? (З особою, яка їх замінює?)

в) До кого ти звертаєшся, коли в тебе виникають проблеми?

г) Коли у вас у сім'ї сварка, як ти її вирішуєш?

д) Ти коли небудь тікав з дому? Або йшов із дому на ніч? Де ти в такому випадку ночував? Як харчувався?

е) Чи повертався додому сам? Що спонукало тебе повернутися?

6. ФУНКЦІОНУВАННЯ В ШКОЛІ (НА РОБОТІ)

Підліток

1. Дані про школу (роботу)

а) Ти навчався у школі?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г».

б) У якому навчальному закладі ти навчався? У якому класі/групі?

в) Ти коли небудь переходив з однієї школи до іншої? Чому?

Ти коли небудь залишався на другий рік? Через що це сталося?

г) Тебе коли небудь тестували? Для чого? Хто тестував? Який був результат?

д) Ти працював?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

ж) Скільки годин ти працював? Як у тебе справи на роботі? Твій начальник був задоволений? Тобі самому подобалася робота?

2. Результати

а) Як ішли справи з навчанням? Як ти думаєш, тебе могли перевести до наступного класу?

б) Чи тобі було важко виконувати домашні завдання? Так було завжди?

3. Поведінка

а) Чи бувало, що ти прогулював уроки? Часто? Через що це відбувалося? Де ти проводив час під час прогулів уроків?

б) Які в тебе стосунки з однокласниками? Тебе дражнили? З тебе знущалися? А ти дражнив, кривдив інших?

в) Які в тебе відносини з педагогами? У них є (були) проблеми з твоєю поведінкою в школі? Що вони робили із цього приводу? Як часто це траплялося?

Проблеми в школі

так

немає

7. ФУНКЦІОНУВАННЯ У ВІЛЬНИЙ ЧАС

Підліток

1. Вільний час

а) Чим ти займався у вільний час?

б) Ти займався спортом? Фізичною культурою?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

в) Чи був ти записаний до якого небудь клубу, гуртка?

2. Друзі та любовні стосунки

а) Скільки друзів/подруг у тебе є?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г» цього розділу.

Чим ти займаєшся з ними? Як часто ти бачишся зі своїми друзями й де саме?

б) Більшість твоїх друзів навчаються в школі? А чим ще вони займаються вдень?

в) Чи багато хто з твоїх друзів потрапив у міліцію чи до суду?

г) Чи відчував ти любовні почуття до особи протилежної статі?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного блоку запитань.

8. ЗЛОВЖИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ / СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР

Підліток

1. Алкоголь

а) Чи вживав ти алкоголь?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

б) Що саме ти вживаєш? З якого віку ти випиваєш?

в) Як часто? У якій кількості?

2. Наркотики / токсикоманія

а) Чи вживав ти наркотики? Які саме? Чи маєш залежність від тютюнопаління, нюхання клею, ацетону (інших речовин?)

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань (3), а якщо не вживає ні алкоголю, ні наркотиків – до розділу запитань 4.

б) Що саме ти ще вживаєш?

в) З якого віку ти вживаєш наркотики?

г) У який спосіб (з ким) спробував уперше?

Наступний розділ використовується тільки в разі частого вживання алкоголю та/або наркотиків.

3. Уживання алкоголю та наркотиків

а) Як часто трапляється так, що ти випиваєш, палиш легкі наркотики і вживаєш пігулки одночасно? Що ти при цьому відчуваєш?

б) Ти п'єш та/або вживаєш наркотики наодинці чи в компанії з іншими?

в) Ти коли-небудь влаштовував безлад або поранив кого-небудь під впливом алкоголю та/або наркотиків?

г) Чи траплялося так, що ти не пам'ятав, що робив?

д) Що ти відчував після того, як приходив до тями?

є) Чи траплялося так, що через це тобі була потрібна допомога або ти звертався по допомогу?

Проблеми, що виникли внаслідок уживання алкоголю/наркотиків

немає

легкі

середньої тяжкості

серйозні

4. Азартні ігри

а) Чи відвідував ти ігрові клуби? Як часто?

Якщо відповідь «ніколи», то переходимо до наступного блоку питань «Батьки».

Скільки ти програвав найбільше?

Тільки в разі пристрасті до азартних ігор:

б) Ти зазвичай граєш в азартні ігри один чи разом з іншими?

в) Звідки ти береш гроші, щоб грати?

г) Чи траплялося так, що тобі із-за азартних ігор була потрібна допомога або ти сам звертався по неї?

9. ПОЧУТТЯ, ЕМОЦІЇ, ВІДЧУТТЯ

Підліток

1. Позитивні почуття

а) Що тобі приносить радість, від чого ти отримуєш задоволення?

Коли у своєму житті ти відчував себе найбільш щасливим?

2. Страх / депресія / біль

а) Усі люди іноді чогось бояться. А чого боїшся ти? Як ти думаєш, ти боїшся частіше, ніж твої однолітки?

б) Тебе коли-небудь хвилювала думка про те, що з твоїми батьками може трапитися щось страшне?

в) Який у тебе зазвичай настрій?

г) Чи виникали думки піти із життя? Як часто? З якої причини?

д) Тільки щодо життєвих потрясінь: Як часто тебе турбують погані події, які трапились у твоєму житті? Чи турбують тебе зараз нічні кошмари? Ти розповідаєш про них? Кому?

є) Чи є в тебе останнім часом відчуття сильної втоми?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного запитання.

Чи відчуваєш ти, що останнім часом у тебе менше бажання щось робити, ніж це було раніше? Як ти вважаєш, чому?

ж) Чи тебе іноді турбує головний біль, біль у животі, нудота або запаморочення? Якийсь інший біль? У яку частину доби? Чи знаєш ти, чому це відбувається?

з) Чи траплялося так, що через сильний біль ти навіть не міг робити свої звичайні справи?

Скарги на біль

немає

незначні

середньої тяжкості

серйозні

д) Ти спокійно спиш? Ти швидко засинаєш? Уночі часто просинаєшся? Ти спиш не так, як спав раніше? Тебе переслідують нічні кошмари?

10. ПОВЕДІНКА

Підліток

1. Позитивні аспекти

а) Що ти вмієш робити найкраще? У чому ти собою задоволений?

б) У чому тобою задоволені вдома й у школі?

2. Концентрація / імпульсивність

а) Ти завжди можеш уважно зосередитися на тому, чим ти займаєшся?

б) Чи завжди ти думаєш перед тим, як щось зробити?

в) Якщо хто небудь щось говорить або робить і тобі це не подобається, як ти на це реагуєш?

г) Чи тобі буває важко спокійно сидіти на одному місці? У тебе виникали проблеми через те, що ти заважав іншим?

д) Такі труднощі виникають у тебе тільки в школі чи й удома теж?

3. Пошуки гострих відчуттів

а) Чи відносиш ти себе до типу людей, які шукають пригоди та небезпечні ситуації?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

Як це відбувається? Як часто ти потрапляєш у небезпечні ситуації?

б) Чи часто це призводило до будь-яких подій або нещасних випадків? Якщо так, то до яких саме?

4. Відхилення в поведінці

а) Чи в тебе виникали проблеми через те, що ти поведився вперто, чинив усупереч і був неслухняним? З ким? Чи є інші причини твоєї поганої поведінки?

б) Що ти робиш із того, що заборонене й може завдати шкоду тобі або іншим людям (наприклад крадіжка, підпал петард, продаж наркотиків, вандалізм тощо)?

в) Як довго це триває? З якого віку ти так поводишся?

г) Ти швидко «зриваєшся» (легко виходиш із себе)? У яких ситуаціях?

д) Ти б'єшся тільки на кулаках чи буває й так, що ти іноді використовуєш ніж або інші засоби? Чи використовуєш заборонені прийоми рукопашного бою?

є) Чи ти носив із собою ніж або іншу зброю? Для чого?

ж) Ти ніколи не боявся, що тебе самого можуть поранити ножом або застрелити?

Проблеми в поведінці

немає

епізодичні

тяжкі

11. РОЗВИТОК / АНАМНЕЗ

Підліток

1. Розвиток моторики

а) Чи любиш ти бігати, кататися на велосипеді, займатися спортом тощо? Чи легко тобі це дається?

б) Чи ти охайно пишеш і таке інше? Тобі легко це дається?

2. Проблеми поведінки

а) Коли ти був дитиною, чи траплялися в тебе спалахи агресії, чи був у тебе запальний характер?

3. Здоров'я

а) Як ти себе почуваєш, чи часто звертаєшся до лікаря? Ти приймаєш або раніше приймав ліки?

б) Чи були в тебе коли-небудь серйозні захворювання, чи доводилося тобі лежати в лікарні? Чи були операції? Травми? Коли це було?

Функціонування у вільний час

Частина II

ОПИТУВАННЯ БАТЬКІВ / ОСІБ, ЯКІ ЇХ ЗАМІНЮЮТЬ / ПЕДАГОГІВ / ІНШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ГРОМАДИ

1. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВИ

Уточнюються дані, отримані в ході скринінгу від дитини.

2. ЗНАЙОМСТВО

Протокол знайомства

Опитування батьків або осіб, які їх замінюють, здійснюється за можливості під час безпосередньої зустрічі (відповідно в усіх розділах)

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Ситуація, в якій опинився підліток

а) Що Ви відчуваєте з приводу застосування заходів виховного характеру ?

А що відчуває з цього приводу? Можливо, Вас щось турбує?

б) Як складаються Ваші стосунки з працівниками правоохоронних органів?

Які нині стосунки?

Батьки або особи, які їх замінюють

3. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Обставини

а) Чи здійснював щось подібне раніше?

Якщо батьки заперечують, переходимо до розділу запитань 3.

2. Сприйняття ситуації та батьківська реакція

а) Як Ви ставитеся до того, що зробив? Що Ви робите із цього приводу ?

б) Що, на Вашу думку, сталося?

в) Чи карали Ви? Як саме?

г) Чи вважаєте Ви, що повинен щось виправити? Як саме? особисто або

Ви готові відшкодувати завданий збиток?

3. Попередні контакти з міліцією

а) У Вас були коли-небудь раніше приводи до міліції? Якщо так, то як часто?

не було

Попередні контакти з міліцією

1 раз

двічі або тричі

більше 3 разів

Чи перебував на обліку?

Служба/структура

Відмітка про перебування на обліку

Кримінальна міліція у справах дітей

Служба у справах дітей

Психоневрологічний диспансер

Школа

Інше

б) Скільки років було, коли це трапилось вперше?

в) Чим закінчилися попередні контакти з міліцією? Із судом?

При оцінці необхідно враховувати, чи перебуває підліток на обліку в міліції (попередні контакти з міліцією).

Батьки або особи, які їх замінюють

4. ЧИННИКИ ОТОЧЕННЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Ситуація в сім'ї

а) Як справи у Вас удома? З ким Ви живете?

б) Чи є у Вас проблеми із житлом або в районі, де Ви мешкаєте? Які?

в) Чи є у Вас сімейні проблеми? Фінансові проблеми? Проблеми з родичами? Як вони розв'язуються?

2. Життєві події

а) Яка найважча подія була в житті? Щось іще? Яку тяжку подію (подію) пережила Ваша сім'я?

3. Здоров'я батьків, братів і сестер

а) У сім'ї або в родичів є проблеми зі здоров'ям? Хтось лежав у лікарні?

б) и самі чи Ваш чоловік зверталися коли небудь по допомогу до лікаря, соціальних або інших служб допомоги? До кого саме?

Психіатричні медичні не було

контакти батька так

Психіатричні медичні не було

контакти матері так

4. Використання речовин

а) У сім'ї хто небудь зловживає алкоголем та/або приймає наркотики? Які?

б) Це призводить до виникнення проблем у сім'ї? До яких?

5. Злочинність у сім'ї / серед родичів

а) Чи був у Вас або в інших родичів коли небудь контакт з міліцією/судом?

Через що?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

б) Чи Ви або хтось із близьких родичів відбував покарання у в'язниці? А з числа інших родичів?

6. Насильство поза сім'єю

а) Чи коли-небудь били на вулиці (поза домом)?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «д».

б) Чим били і як?

в) Чи отримували у бійках на вулицях рани й забиття? Чи були в коли-небудь запаморочення або втрата свідомості після побоїв на вулиці? Чи відвідували лікаря із цього приводу?

г) Якою, на вашу думку, була найсерйозніша бійка, яку спостерігав або в якій брав участь?

д) Чи хто небудь із членів Вашої сім'ї був коли небудь поранений у бійці?

7. Виховна ситуація в сім'ї

а) Якщо погано поводить, як Ви із цим справляєтеся?

б) Як Ви караєте, якщо вважаєте це необхідним?

в) Як Ви підтримуєте один одного у справі виховання дітей?

г) Чи є у Вас проблеми з вихованням інших дітей?

д) Чи є проблемою для його/її походження? А для інших членів сім'ї?

8. Психологічне та фізичне насильство в сім'ї

а) Чи трапляється у Вашій сім'ї насильство в будь якій формі (наприклад фізичне, моральне)?

б) Чи били коли-небудь вдома? Якщо так, то як саме?

в) Чи Ваші сини або доньки конфліктують (б'ються) один з одним удома?

г) Чи були випадки, коли проявляв жорстокість до батьків (осіб, які їх замінюють)?

Насильство в сім'ї

немає

легке

середнє

тяжке

Батьки або особи, які їх замінюють

5. ФУНКЦІОНУВАННЯ В СІМ'Ї

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Функціонування підлітка в сім'ї

а) Що у Вашій сім'ї добре, а що погано? Чи задоволений своїм домом, сім'єю?

б) Як складаються стосунки між та його/її батьком? з його/її матір'ю? (з особою, яка їх замінює?)

в) До кого йде, якщо в нього виникають проблеми?

г) Чи спроможний вирішувати домашні сварки?

д) Як реагує, коли щось робиться не за його смаком? Чи стає агресивним? У чому це проявляється?

є) Чи коли-небудь тікав з дому? Не приходив ночувати? Чи Ви знаєте, де у такому випадку ночує? Як Ви діяли в такому випадку?

Батьки або особи, які їх замінюють

6. ФУНКЦІОНУВАННЯ В ШКОЛІ (НА РОБОТІ)

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Дані про школу (роботу)

а) Чи вчився у школі?

Якщо відповідь «ні»:

Чому він/вона не відвідував школу?

Переходимо до запитання «г» цього розділу.

б) У якій школі вчився раніше? У якому класі/групі?

в) Чи часто міняв школи? Чому? Чи залишався коли-небудь на другий рік?

Чому це сталося?

г) Чи коли-небудь тестували? З якого приводу? Ким проводилося тестування? Яким був результат?

д) Чи проводилася якась робота з працівниками служби у справах дітей (інших служб)? Яка саме?

є) У випадку, якщо підліток працює: Як ідуть справи в на роботі? Чи отримуєте Ви яку небудь інформацію про його роботу від роботодавця?

2. Результати

а) Яка була успішність у школі?

б) Чи важко виконувати домашні завдання? Яка, на Вашу думку, причина поганої успішності?

в) Чи надавали Ви допомогу в навчанні? Яку саме?

3. Поведінка / контакт зі школою

а) Чи підтримуєте Ви контакт зі школою?

б) Чи прогулював заняття? Часто? Як реагує на це школа / Ви?

в) Що Ви знаєте про його поведінку в школі? У Вас часто виникають проблеми з учителями? Яка, на Вашу думку, причина виникнення проблем з учителями?

Проблеми з учителями	немає
	іноді
	часто

4. Проблеми в школі

а) Чи були проблеми з навчанням та/або поведінкою з дитинства?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного блоку запитань.

б) Коли почалися ці проблеми?

в) Хто втручався в розв'язання проблеми?

1. Дані про школу

а) Якою була успішність у школі? Чи були в нього якісь специфічні проблеми в навчанні?

б) Чи коли-небудь тестували? Яким був результат?

Якщо можливо – запитати результат тестування.

2. Поведінка

а) Як поведився у класі? А поза класом? Які в нього були стосунки з учителями?

б) Які в нього були стосунки з однолітками? Чи були друзі?

в) Чи прогулював заняття?

г) Чи сварили у школі? Як часто? За що саме?

д) Чи Вам відомо про те, що уживав алкоголь та/або наркотики? Чи Вам відомо, що займається торгівлею наркотиками?

3. Контакти з батьками (особами, які їх замінюють)

а) Як налагоджено контакт школи з батьками (особами, які їх замінюють)?

Класний керівник / педагогічний колектив

7. ФУНКЦІОНУВАННЯ У ВІЛЬНИЙ ЧАС

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Вільний час

а) Чи Ви знаєте, чим займався у свій вільний час?

б) Скільки часу присвячував заняттю своїм хобі та/або спортом? У якому клубі, гуртку?

2. Друзі та любовні стосунки

а) Як Ви думаєте, скільки друзів/подруг? Ви знайомі з його друзями? Як Ви ставилися до цих хлопчиків/дівчат?

б) Тільки у випадку, якщо вибирає «неправильних» друзів: Чи є у Вас, як у батьків, вплив на цей вибір? Чи Вам відомо про приводи цих друзів у міліцію або до суду? Як Ви впливали на цей вибір?

в) Чи є (або коли небудь були) любовні почуття?

Наскільки серйозно це було?

Батьки або особи які їх замінюють

8. ЗЛОВЖИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ / СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Алкоголь / наркотики

а) Чи Вам відомо, що вживає алкоголь, і якщо так, то в якій кількості?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г» цього розділу.

З якого віку він/вона випиває? Як часто?

б) Чи Ви бачили коли-небудь п'яним? Як Ви на це реагуєте?

в) Чи вживає наркотики? Де бере гроші на їх придбання?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

Ви знаєте, які це наркотики? Як часто? Як багато? З якого часу?

г) Як ці речовини впливають на? Якою стає поведінка?

д) Чи є, на Вашу думку, у проблеми, пов'язані з уживанням алкоголю або наркотиків? Чи були ситуації, коли Ви вважали, що потрібно звернутися по допомогу? Чи зверталися Ви по допомогу?

2. Схильність до азартних ігор

а) Чи коли-небудь грав в азартні ігри?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного блоку запитань.

Звідки бере гроші на гру?

б) Чи зверталися Ви по допомогу до кого-небудь? До кого? Чи коли-небудь надавалася допомога у зв'язку з пристрасстю до алкоголю, наркотиків або азартних ігор?

Батьки або особи, які їх замінюють

9. ПОЧУТТЯ, ЕМОЦІЇ, ВІДЧУТТЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Позитивні почуття

а) Зазвичай отримує задоволення від того, чим займається?

2. Страх / депресія / біль

а) Чи Ви помічали коли небудь, що чогось боїться? Якщо так, то чого?

б) Чи не помічали Ви, що частіше, ніж зазвичай, відчуває себе погано? Ви ніколи не боялися, що може що-небудь із собою зробити?

добрий

Настрій

у деякій мірі проблематичний

дуже проблематичний

в) Чи скаржитесь на головний біль, біль у животі, нудоту й запаморочення? Або на будь який інший біль? Чи відома причина виникнення болю?

г) Як Ви гадаєте, чи не симулює дитина своїм станом? Чому у Вас виникли такі підозри?

д) Тільки стосовно життєвих потрясінь:

Чи усе ще залишилися проблеми після потрясіння, яке колись відбулося? Чи усе ще з'являються кошмари із цього приводу або усе ще продовжує про це говорити?

3. Незвичайні відчуття / випадки

а) Ви ніколи не помічали в дуже дивної поведінки або висловлювання ним/нею дивних, незвичайних думок?

Батьки або особи, які їх замінюють

10. ПОВЕДІНКА

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Позитивні аспекти

а) Які моменти в поведінці Вас радують? Що уміє робити найкраще?

2. Концентрація / імпульсивність

а) Чи може добре концентруватися? Чи у змозі відкладати якісь справи «на потім»?

б) Коли щось приходить на думку, то чи спроможний він/вона спочатку обміркувати це, а потім діяти?

в) Якщо із чимось не згоден або хтось робить те, що йому/їй не подобається, як на це реагує?

г) Чи важко всидіти спокійно на одному місці? Чи часто заважає іншим?

д) У є такі проблеми тільки в школі чи вдома теж?

3. Пошуки гострих відчуттів

а) Чи з дитинства любить шукати гострі відчуття? Як це відбувається? Як часто потрапляє через це в небезпечні ситуації?

б) Чи відбувалися через це нещасні випадки?

4. Відхилення в поведінці

а) Які прояви в поведінці Ви вважаєте абсолютно неприйнятними?

Будь-яка поведінка, крім правопорушення:

б) Як давно так вчиняє? З якого віку?

в) Як Ви на це реагуєте?

г) Чи швидко «зривається», виходить із себе ?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного запитання.

Чи завжди є причина для бійки?

д) Чи часто носить із собою ніж? Іншу зброю?

є) Чи Ви в дитинстві були агресивні? Чи у Вас виникали проблеми через це?

Батьки або особи, які їх замінюють

11. РОЗВИТОК / АНАМНЕЗ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Розвиток

а) Чи були проблеми в розвитку (фізичному та розумовому) у віці від народження до 4 років, від 4 до 12 років? Якщо так, то із чим, на Вашу думку, це було пов'язано?

б) любив гратися наодинці чи з іншими дітьми?

в) Чи були в проблеми з навчанням? Якщо так, то що заважало навчанню?

г) Чи може добре бігати, кататися на велосипеді, займатися спортом і таке інше? Чи красиво та охайно пише тощо? Якщо ні, то в чому, на Вашу думку, причина таких проблем?

2. Проблеми поведінки

- а) Чи був у дитинстві дуже непосидючою й «важкою» дитиною?
- б) Чи був агресивним? З якого віку? У чому це виявлялося?
- в) Чи запальність раніше була великою проблемою в ?
- г) Чи були проблеми зі сном?
- д) Якого роду небезпечні вчинки скоював раніше?

Інформація про небезпечні вчинки ніколи
 ініколи
 часто

3. Здоров'я

- а) Чи здоровий? Чи відвідував він/вона лікаря?
- б) Чи приймає ліки або раніше повинен був приймати ліки?
- в) Чи лежав коли небудь у лікарні? Його оперували? Чи перебувала дитина на диспансерному обліку?

4. Консультування

- а) Ви коли небудь зверталися по допомогу до соціального працівника, психолога або іншого фахівця?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г» цього розділу.

- б) До кого саме Ви зверталися? З приводу чого? Коли це було?
- в) Що вони зробили? Це тоді допомогло?
- г) коли небудь вилучали із сім'ї? Як часто? На який термін? Де в цей час перебувала дитина? Яким був результат?
- д) Служба у справах дітей коли небудь займалася проблемами Вашої дитини? Яка для цього була причина? Що вони порадили?

Батьки або особи, які їх замінюють

12. ОЧІКУВАННЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Щодо реакції з боку держави

- а) Чи вважаєте Ви справедливим рішення суду? Якого покарання Ви самі хотіли б?

2. Щодо отримання допомоги

а) Як Ви думаєте, якого роду допомога необхідна після виходу із закладу соціальної реабілітації? Хто найуспішніше її може надати?

б) Хто не спрацював у випадку з? У який саме період? Чому?